

©Documentul a fost pus la dispoziție cu sprijinul Consiliului Superior al Magistraturii din România (www.csm1909.ro) și al Institutului European din România” (www.ier.ro). Permisuniunea de a republica această traducere a fost acordată exclusiv în scopul includerii sale în baza de date HUDOC.

©The document was made available with the support of the Superior Council of Magistracy of Romania (www.csm1909.ro) and the European Institute of Romania (www.ier.ro). Permission to re-publish this translation has been granted for the sole purpose of its inclusion in the Court's database HUDOC.

Marea Cameră
CAUZA BAYATYAN ÎMPOTRIVA ARMENIEI
(Cererea nr. 23459/03)
Hotărâre
Strasbourg
7 iulie 2011

Hotărârea este definitivă. Aceasta poate suferi modificări de formă.

În cauza Bayatyan împotriva Armeniei,

Curtea Europeană a Drepturilor Omului, reunită în Marea Cameră compusă din:
Jean-Paul Costa, *președinte*, Christos Rozakis, Nicolas Bratza, Peer Lorenzen, Françoise Tulkens, Nina Vajić, Lech Garlicki, Alvina Gyulumyan, Dean Spielmann, Renate Jaeger, Sverre Erik Jebens, Päivi Hirvelä, Mirjana Lazarova Trajkovska, Ledi Bianku, Mihai Poalelungi, Nebojša Vučinić, Guido Raimondi, *judecători*, și Vincent Berger, *jurist*,

După ce a deliberat în camera de consiliu la 24 noiembrie 2010 și 1 iunie 2011,
Pronunță prezenta hotărâre, adoptată la aceeași dată:

Procedura

1. La originea cauzei se află cererea nr. 23459/03 îndreptată împotriva Republicii Armenia, prin care un resortisant al acestui stat, domnul Vahan Bayatyan („reclamantul”), a sesizat Curtea la 22 iulie 2003 în temeiul art. 34 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale („convenția”).

2. Reclamantul a fost reprezentat de domnii J.M. Burns, avocat în Georgetown (Canada), A. Carbonneau, avocat în Patterson (Statele Unite ale Americii) și R. Khachatryan, avocat în Erevan, și de către domnul P. Muzny, profesor de drept la universitățile din Savoie și din Geneva. Guvernul Armeniei („Guvernul”) a fost reprezentat de domnul G. Kostanyan, agent al Republicii Armenia pe lângă Curtea Europeană a Drepturilor Omului.

3. Reclamantul a pretins că în principal condamnarea sa pentru că a refuzat serviciul în armată a dus la încălcarea dreptului său la libertatea de gândire, de conștiință și de religie.

4. Cererea a fost atribuită Secției a treia a Curții (art. 52 § 1 din Regulamentul Curții, „regulamentul”). La 12 decembrie 2006, cererea a fost declarată parțial admisibilă de către o cameră a acestei secții compusă din Boštjan M. Zupančič, președinte, John Hedigan, Corneliu Bîrsan, Vladimiro Zagrebelsky, Alvina Gyulumyan, David Thór Björgvinsson, Isabelle Berro-Lefèvre, judecători, precum și Vincent Berger, grefier de secție. La 27 octombrie 2009, o cameră a acestei secții, compusă din Josep Casadeval, președinte, Elisabet Fura, Corneliu Bîrsan, Boštjan M. Zupančič, Alvina Gyulumyan, Egbert Myjer, Ann Power, judecători, precum și Stanley Naismith, grefier adjunct de secție, a pronunțat o hotărâre în care concluziona, cu șase voturi la unu, neîncălcarea art. 9 din convenție. La hotărâre a fost atașat

textul celor două opinii separate: una, concordantă, a doamnei judecător Fura, cealaltă, separată, a doamnei judecător Power.

5. La 25 ianuarie 2010, reclamantul a solicitat retrimiteră cauzei în fața Marii Camere (art. 43 din convenție). La 10 mai 2010, colegiul Marii Camere a admis această cerere.

6. Componența Marii Camere a fost stabilită în conformitate cu art. 26 § 4 și art. 26 § 5 din convenție și cu art. 24 din regulament.

7. Atât reclamantul, cât și Guvernul au depus observații scrise. În plus, câteva observații au fost primite de mai multe organizații, unele redactate de Amnesty International, Conscience and Peace Tax International, Friends World Committee for Consultation (Quakers), Comisia Internațională a Juriștilor și Internaționala de Rezistență împotriva Războiului (War Resisters' International), și altele de la Asociația Europeană Creștină a Martorilor lui Iehova, organizații pe care președintele le-a încuviințat să intervină în procedura scrisă (art. 36 § 2 din convenție și 44 § 3 din regulament).

8. La 24 noiembrie 2010 a avut loc o ședință publică la Palatul Drepturilor Omului din Strasbourg (art. 59 § 3 din regulament).

S-au înfățișat:

– *pentru Guvern*

domnii G.KOSTANYAN, *agent*,
E.BABAYAN, *agent adjunct*;

– *pentru reclamant*

domnii A.CARBONNEAU, *consilier*,
P.MUZY, *consilier*,
V.BAYATYAN, *reclamant*.

Curtea ascultat declarațiile domniilor Carbonneau, Muzny și Kostanyan, precum și răspunsurile acestora la întrebările adresate de judecători.

În fapt

I. Circumstanțele cauzei

9. Reclamantul este născut în 1983 și locuiește în Erevan.

A. Contextul cauzei

10. Reclamantul este martor al lui Iehova. Începând cu anul 1997 a asistat la diverse servicii religioase organizate de martorii lui Iehova și a fost botezat la 18 septembrie 1999, la vârsta de 16 ani.

11. La 16 ianuarie 2000, a fost înscris pe listele de recensământ ale comisariatului militar din districtul Erebuni (*Էրեբունի համայնքի զինվորական կոմիսարիատ*).

12. La 16 ianuarie 2001, reclamantul, care avea atunci 17 ani, a fost chemat la un examen medical în urma căruia a fost declarat apt pentru serviciul militar. Trebuia să se înroleze în armată în primăvara anului 2001 (aprilie-iunie).

13. La 1 aprilie 2001, la începutul perioadei de încorporare, reclamantul a adresat aceeași scrisoare Procurorului general al Armeniei (*ՀՀ գլխավոր դատախազ*), comisarului militar al Armeniei (*ՀՀ պաշտպանության նախարարության հանրապետական*

զինվորապետ) և *Comisiei pentru Drepturile Omului a Adunării Naționale (ՀՀ ազգային ժողովին արքայազն Մարտիկ իրավունքների հանձնաժողով)*, în care declara:

„Subsemnatul, Vahan Bayatyan, născut în 1983, vă informez că studiez Biblia din 1996 și îmi formez conștiința din Biblie, după cuvintele lui Isac 2:4, și refuz cu bună știință efectuarea serviciului militar. De asemenea, vă aduc la cunoștință că sunt dispus să efectuez un serviciu civil în locul serviciului militar.”

14. La începutul lui mai, a sosit la domiciliul reclamantului o convocare prin care acesta era invitat să se prezinte pentru serviciul militar la 15 mai 2001. La 14 mai 2001, un membru al comisariatului militar din Erebuni i-a telefonat reclamantului. A întrebat-o pe mama acestuia dacă acesta știa că a fost convocat a doua zi la comisariat pentru începerea serviciului militar. În aceeași seară, reclamantul s-a mutat temporar, deoarece i-a fost frică să nu fie înrolat cu forța.

15. La 15 și 16 mai 2001, mai mulți militari din cadrul comisariatului au telefonat la mama reclamantului ca să le spună unde era acesta. Au amenințat că-l vor duce cu forța pe reclamant la comisariat dacă nu merge de bună-voie. În zorii zilei de 17 mai 2001, militarii comisariatului au mers la domiciliul reclamantului. Părinții săi nu au deschis ușa, deoarece dormeau. În timpul zilei, mama reclamantului a mers la comisariat: ea a declarat că fiul său a plecat de acasă și că nu știa când se întoarce. Din cele spuse de reclamant, comisariatul nu a mai încercat să intre în contact cu familia sa.

16. La 29 mai 2001, Comisia pentru Probleme de Stat și Juridice a Adunării Naționale (*ՀՀ ազգային ժողովի պետական-իրավական հարցերի հանձնաժողով*) a răspuns la scrisoarea reclamantului din 1 aprilie 2001 astfel:

„În urma declarației dvs. (...) vă informăm că, în conformitate cu legislația Republicii Armenia, orice cetățean (...) are obligația serviciului în armata Armeniei. Dat fiind că nicio lege de instituire a serviciului de alternativă nu a fost încă adoptată în Armenia, trebuie să respectați legea în vigoare și să vă înrolați în armata Armeniei.”

17. În prima jumătate a lui iunie 2001, reclamantul s-a întors la domiciliul său, unde a locuit până la arestarea sa din septembrie 2002.

18. La 12 iunie 2001, Adunarea Națională a declarat o amnistie generală care nu se aplica decât persoanelor care au comis infracțiuni până la 11 iunie 2001 și trebuia să rămână în vigoare până la 13 septembrie 2001.

B. Procedura penală împotriva reclamantului

19. La 26 iunie 2001, comisarul militar din Erebuni (*Էրեբունի համայնքի զինվորապետ*) l-a informat pe procurorul districtului Erebuni (*Էրեբունի համայնքի դատախազ*) că reclamantul nu s-a prezentat la 15 mai 2001 pentru efectuarea serviciului militar și că se sustrăgea voluntar de la obligațiile sale militare.

20. Reclamantul a mers împreună cu tatăl și avocatul său la parchetul districtului de mai multe ori în cursul lunii iulie, precum și la 1 august 2001, pentru a afla informații de la anchetatorul competent despre situația sa și despre procedură.

21. La 1 august 2001, în temeiul art. 75 C. pen., anchetatorul a început o procedură penală împotriva reclamantului pe motiv că acesta s-a sustras obligațiilor sale militare. Persoana în cauză susține că superiorul anchetatorului, adică procurorul, a refuzat să-l trimită în judecată atâta timp când nu a fost extinsă ancheta. La 8 august 2001, dorind din câte s-ar părea să beneficieze de amnistia menționată anterior, reclamantul a adresat o cerere pe această temă parchetului general (*ՀՀ գլխավոր դատախազություն*). Nu a primit niciun răspuns.

22. La 1 octombrie 2001, anchetatorul a luat cinci decizii cu privire la reclamant: 1) să-l acuze de sustragere de la obligațiile sale militare în temeiul art. 75 C. pen.; 2) să ceară instanței autorizația de a-l aresta preventiv; 3) să-l declare fugar și să înceapă căutările; 4) să

ceară instanței autorizația de a-i supraveghea corespondența; și 5) să suspende procedura până la găsirea acestuia. Această din urmă decizie cuprindea următorul pasaj:

„ (...) dat fiind că, de două luni, măsurile de anchetă și de cercetare luate pentru găsirea [reclamantului] (...) nu au avut succes și că nu știm unde se află (...) [se cuvine] să se suspende ancheta (...) și (...) să se reia măsurile de cercetare în vederea găsirii acuzatului.”

23. Aceste decizii nu au fost comunicate nici reclamantului, nici familiei sale, în ciuda faptului că acesta locuia de la mijlocul lui iunie 2011 la domiciliul familial și s-a întâlnit cu anchetatorul de mai multe ori în iulie și august 2001.

24. La 2 octombrie 2001, tribunalul districtelor Erebuni și Nubarashen din Erevan (*Երևան քաղաքի Էրեբունի և Նուբարաշեն համայնքների ամսջին ասյանի դատարան*– „tribunalul de district”) a autorizat supravegherea corespondenței reclamantului și arestarea lui preventivă. Aceste decizii nu au fost notificate nici reclamantului, nici familiei sale; autoritatea de cercetare nu a făcut niciun demers pentru a lua legătura cu el înainte de arestarea reclamantului în septembrie 2002.

25. La 26 aprilie 2002, convenția a intrat în vigoare față de Armenia.

C. Arestarea și procesul reclamantului

26. La 4 septembrie 2002, în timp ce reclamantul era la serviciu, doi polițiști au mers la domiciliul său pentru a-i informa pe părinții acestuia că era căutat și pentru a-i întreba unde îl pot găsi.

27. La 5 septembrie 2002, polițiștii s-au întors să-l caute pe reclamant și l-au însoțit la secția de poliție unde au întocmit un proces-verbal care raporta predarea voluntară a reclamantului și indica că acesta, după ce a aflat că este căutat, a decis să se prezinte la secția de poliție. În aceeași zi, reclamantul a fost încarcerat în centrul de detenție din Nubarashen.

28. La 9 septembrie 2002, autoritățile de cercetare au redeschis procedura penală îndreptată împotriva reclamantului.

29. La 11 septembrie 2002, reclamantul a luat pentru prima dată la cunoștință de trimiterea în judecată din 1 octombrie 2001 (a se vedea, supra, pct. 22). Interogat în aceeași zi, el a declarat că a refuzat cu bună știință efectuarea serviciului militar din motivul convingerilor sale religioase, dar că era dispus să efectueze un serviciu civil de alternativă.

30. La aceeași dată, li s-a încuviințat reclamantului și avocatului să consulte dosarul. Actul de inculpare a fost întocmit la 18 septembrie 2002 și avizat de procuror la 23 septembrie 2002.

31. Procesul reclamantului a fost deschis la 22 octombrie 2002 în fața tribunalului de district. A fost suspendat până la 28 octombrie 2002, cel în cauză neprimind copia actului de inculpare.

32. La 28 octombrie 2002, în ședință, reclamantul a repetat declarațiile pe care le-a făcut la interogatoriul său (a se vedea, supra, pct. 29).

33. La aceeași dată, tribunalul de district l-a declarat pe reclamant vinovat de faptele de care învinuit și l-a condamnat la o pedeapsă de un an și șase luni închisoare.

34. La 29 noiembrie 2002, procurorul a introdus apel împotriva acestei hotărâri și a cerut o pedeapsă mai grea pentru următoarele motive:

„[Reclamantul] nu și-a recunoscut vinovăția, explicând că refuza efectuarea serviciului [militar] deoarece a studiat Biblia și că, în calitate de martor al lui Iehova, credința lui nu-i permitea să servească în armata Armeniei.

[Reclamantul] este apt din punct de vedere fizic și nu are un loc de muncă.

Consider că tribunalul a pronunțat o pedeapsă evident ușoară și nu a luat în considerare gradul de risc social al acestei infracțiuni, personalitatea [reclamantului] și motivele evident neîntemeiate și periculoase care stau la baza refuzului [reclamantului] de efectuare a serviciului [militar].”

35. La 19 decembrie 2002, reclamantul a contestat apelul introdus de procuror. A arătat în memoriul său că hotărârea pronunțată îi încălca dreptul la libertatea de conștiință și de religie garantat la art. 23 din Constituție, art. 9 din convenție și alte instrumente internaționale, și că absența legii de instituire a unui serviciu civil alternativ nu putea fi invocată pentru a se justifica aplicarea unei sancțiuni penale unei persoane ce refuză efectuarea serviciului militar pe motive de conștiință.

36. La 24 decembrie 2002, în cadrul procedurii în fața Curții Penale Militare de Apel (*ՀՀ քրեական և զինվորական գործերով վերաքննիչ դատարան* – „curtea de apel”), procurorul a argumentat în special că se cuvenea condamnarea reclamantului la o pedeapsă mai grea deoarece acesta s-a sustras anchetei. Reclamantul susține că în ședința din apel s-au făcut presiuni asupra lui pentru a-l face să renunțe la convingerile sale religioase cu privire la serviciul militar: mai ales, procurorul și unul din judecători i-ar fi propus că vor închide cazul dacă renunța la obiecția sa pe motive de conștiință și își efectua serviciul militar.- {}-

37. La aceeași dată, curtea de apel a decis să admită apelul procurorului; a stabilit la doi ani și jumătate durata pedepsei cu închisoarea ce trebuia executată de reclamant, declarând:

„Atunci când l-a condamnat [pe reclamant], instanța de prim grad a luat în considerare caracterul minor al infracțiunii, vârsta tânără a celui în cauză și lipsa vreunei mențiuni în cazierul său judiciar și a considerat că și-a recunoscut vinovăția, a participat în mod activ la descoperirea infracțiunii și s-a căit sincer.

Totuși, s-a stabilit în cursul procedurii din apel nu numai că [reclamantul] nu își recunoaște vinovăția, dar și că nu se căiește și că, de altfel, dincolo de a fi ajutat la descoperirea infracțiunii, s-a sustras anchetei preliminare, astfel că nu era de găsit și că au fost necesare căutări.

Având în vedere aceste circumstanțe, precum și natura și motivele infracțiunii, precum și gradul de risc social al acesteia, curtea de apel consideră că se cuvine să admită apelul introdus de procuror și să se pronunțe împotriva [reclamantului] o pedeapsă adaptată, mai grea.”

38. La o dată neprecizată, reclamantul a introdus împotriva acestei decizii un recurs în care prezenta argumente similare celor invocate în memoriul său din 19 decembrie 2002 (a se vedea, supra, pct. 35). A reamintit că era dispus să efectueze un serviciu civil alternativ și a declarat că ar fi putut efectua muncă în folosul societății în loc să petreacă doi ani și jumătate în închisoare. După părerea sa, art. 12 din legea privind obligațiile militare (supra, pct. 43) prevedea această posibilitate. În opinia lui, principiul unui serviciu alternativ era de asemenea consacrat la art. 19 din legea cu privire la libertatea de conștiință și organizațiile religioase (supra, pct. 44), și lipsa unor mecanisme adecvate de aplicare nu i se putea reproșa lui.

39. La 24 ianuarie 2003, Curtea de Casație (*ՀՀ վճռաքիչ դատարան*) a confirmat hotărârea curții de apel, constatând în special faptul că dreptul garantat la art. 23 din Constituție era suspus unor limitări prevăzute la art. 44 din Constituție (supra, pct. 41), precum cele necesare pentru protecția securității statului, siguranței și ordinii publice. Instanța a adăugat că art. 9 § 2 din convenție conținea restricții similare.

40. La 22 iulie 2003, reclamantul a fost eliberat condiționat după ce a executat aproximativ zece luni și jumătate din pedeapsă.

II. Dreptul intern relevant

A. Constituția Armeniei din 1995 (înainte de modificările introduse în 2005)

41. Dispozițiile relevante din Constituție sunt redactate astfel:

Art. 23

„ Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie.”

Art. 44

„Drepturile și libertățile fundamentale ale omului și cetățeanului consacrate la art. 23 - 27 din Constituție nu pot fi limitate de lege decât dacă este necesar pentru protecția securității statului și a siguranței publice, ordinii publice, sănătății și moralei publice și a drepturilor, libertăților, onoarei și reputației altei persoane.”

Art. 47

„Orice cetățean este obligat să participe la apărarea Republicii Armenia în conformitate cu procedura prevăzută de lege.”

B. Codul penal din 1961 (abrogat la 1 august 2003)

42. Dispoziția relevantă din Codul penal a fost redactată în felul următor:

Art. 75 – Nerespectarea ordinului de încorporare în armată

„Nerespectarea ordinului de încorporare în armată se sancționează cu unu până la trei ani de închisoare.”

C. Legea cu privire la obligațiile militare (în vigoare de la 16 octombrie 1998)

43. Dispozițiile relevante din Legea cu privire la obligațiile militare sunt redactate după cum urmează:

Art. 3 – Obligațiile militare

„1. Obligațiile militare reprezintă obligația constituțională a cetățenilor de a participa la apărarea Republicii Armenia.”

Art. 11 – Serviciul militar obligatoriu

„1. Militarii în termen de sex masculin și ofițerii în rezervă de primă clasă în vârstă de 18 – 27 ani [și] considerați apti fizic pentru serviciul militar pe timp de pace sunt chemați pentru încorporarea obligatorie în armată.”

Art. 12 – Scutirea de serviciul militar obligatoriu

„1. [Un cetățean] poate fi scutit de serviciul militar obligatoriu: a) dacă comisia națională de recrutare recunoaște că nu este apt pentru serviciul militar din cauza stării de sănătate și îl radiază de pe rolul armatei; b) dacă tatăl său (mama sa) sau fratele său (sora sa) a decedat în timp ce apăra Armenia sau servea în forțele armate și alte trupe [armene] și el este singurul copil de sex masculin din familie; c) prin decret guvernamental; d) dacă și-a efectuat serviciul militar obligatoriu într-o armată străină înainte de a obține naționalitatea armeană; sau e) dacă posedă o diplomă în științe (masterat sau doctorat) și realizează activități specializate, științifice sau educative.”

Art. 16 – Amânarea înrolării din alte motive

„2. În anumite cazuri, Guvernul poate defini unele categorii de cetățeni și indivizi care pot beneficia de o amânare a înrolării în serviciul militar obligatoriu.”

D. Legea cu privire la libertatea de conștiință și la organizațiile religioase (în vigoare de la 6 iulie 1991)

44. Dispozițiile relevante ale legii cu privire la libertatea de conștiință și organizațiile religioase sunt redactate în felul următor:

Preambul

„Sovietul Suprem al Republicii Armenia adoptă această lege cu privire la libertatea de conștiință și organizațiile religioase (...) inspirându-se din principiile drepturilor omului și ale libertăților fundamentale stabilite în dreptul internațional și în respectarea conformității cu dispozițiile art. 18 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice (...)”

Art. 19

„Toate obligațiile civice prevăzute de lege se aplică în mod egal membrilor credincioși ai unor organizații religioase și altor cetățeni.

În unele cazuri de contradicție între obligațiile civice și convingerile religioase, problema respectării obligațiilor civice se poate rezolva printr-un regim alternativ, după procedura prevăzută de lege, în urma unui acord reciproc între autoritatea competentă a statului și respectiva organizație religioasă.”

E. Legea cu privire la serviciul alternativ (adoptată la 17 decembrie 2003 și intrată în vigoare la 1 iulie 2004)

45. Dispozițiile relevante ale legii, cuprinzând amendamentele care au fost aduse la 22 noiembrie 2004, sunt redactate în felul următor:

Art. 2 – Definirea serviciului alternativ și tipuri de serviciu alternativ

„1. În sensul acestei legi, se înțelege prin serviciu alternativ un serviciu care înlocuiește serviciul militar obligatoriu cu o durată fixă, ce nu necesită portul, păstrarea, întreținerea și utilizarea de arme și se efectuează atât în instituții militare cât și în instituții civile.

2. Diferitele tipuri de serviciu alternativ sunt: a) serviciul militar alternativ, adică serviciul militar efectuat în armata armeană fără obligația de a se lupta, nici de a purta, păstra, întreține și utiliza arme; și b) serviciul alternativ, adică serviciul prin muncă efectuată în afara armatei armene.

3. Scopul serviciului alternativ este să asigure îndeplinirea obligației civice față de patrie și societate; acest serviciu nu are caracter represiv, umilitor sau degradant.”

Art. 3 – Motivele efectuării unui serviciu alternativ

„1. Cetățeanul armean care, din cauza credinței sau a convingerilor sale religioase, nu poate efectua serviciul militar într-o unitate militară, mai ales nu poate purta, păstra, întreține și utiliza arme, poate efectua un serviciu alternativ.”

III. Dreptul comparat

46. Reiese din informațiile de care Curtea dispune cu privire la legislația statelor membre ale Consiliului Europei că, practic, toate statele în care exista sau încă există un serviciu militar obligatoriu au adoptat în diverse momente legi ce recunosc și pun în aplicare dreptul la obiecție pe motive de conștiință chiar înainte de aderarea lor la Consiliul Europei în cazul unora. Primul stat membru care a făcut-o este Regatul Unit (1916), urmat de Danemarca (1917), Suedia (1920), Țările de Jos (1920-1923), Norvegia (1922), Finlanda (1931), Germania (1949), Franța și Luxemburg (1963), Belgia (1964), Italia (1972), Austria (1974), Portugalia (1976) și Spania (1978).

47. Un val mare de recunoaștere a intervenit apoi la sfârșitul anilor 1980 și în cursul anilor 1990, când aproape toate statele deja membre, sau care urmau să devină, care nu luaseră încă o asemenea măsură, au introdus acest drept în sistemul lor juridic intern, și anume Polonia (1988), Republica Cehă și Ungaria (1989), Croația (1990), Estonia, Moldova și Slovenia (1991), Cipru, fosta Republică Federală a Iugoslaviei (care s-a împărțit în 2006 în două state,

Serbia și Muntenegru, ambele păstrând acest drept) și Ucraina (1992), Letonia (1993), Republica Slovacă și Elveția (1995), Bosnia Herțegovina, Lituania și România (1996), Georgia și Grecia (1997) și, în final, Bulgaria (1998).

48. Dintre statele membre rămase, „Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei” a creat în 2001 un veritabil serviciu civil alternativ oferind deja din 1992 posibilitatea efectuării unui serviciu militar fără port de arme. Rusia și Albania, care au recunoscut în 1993 și, respectiv, 1998 în Constituția lor dreptul la obiecție pe motive de conștiință, l-au aplicat perfect cu legile adoptate în 2004 și, respectiv, 2003. Azerbaidjan a recunoscut în 1995 în Constituție dreptul la obiecție pe motive de conștiință, dar nu a adoptat încă legea de aplicare. În fine, în Turcia, obiecția din motive de conștiință nu este recunoscută.

49. În majoritatea statelor membre în care obiecția pe motive de conștiință era sau este recunoscută și complet transpusă în fapte, statutul de persoană care refuză serviciul militar din motive de conștiință putea sau poate fi cerut în baza nu numai a unor convingeri religioase, ci și a unei game relativ largi de credințe personale fără caracter religios, cu două excepții, România și Ucraina, în care dreptul de a beneficia de statutul de persoană care refuză serviciul militar pe motive de conștiință nu este acordat decât din motive religioase. În unele state membre, acest drept nu se aplica sau nu se aplică decât pe timp de pace, cum se întâmplă în Polonia, Belgia și Finlanda, iar în altele, ca Muntenegru și Republica Slovacă, nu se aplică, prin definiție, decât în perioada de mobilizare sau de război. În fine, unele state membre, cum este Finlanda, permit unor categorii de persoane care refuză serviciul militar din motive de conștiință să fie scutite și de la serviciul alternativ.

IV. Documentele și practicile internaționale relevante

A. Documente europene

1. Consiliul Europei

a) Document consacrat Armeniei

Avizul nr. 221 (2000) al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei (APCE) – Cererea de aderare a Armeniei la Consiliul Europei

50. La 28 iunie 2000, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a adoptat Avizul nr. 221 cu privire la cererea de aderare a Armeniei la Consiliul Europei, pe care l-a încheiat recomandând Comitetului de Miniștri al Consiliului Europei să invite Armenia să adere, cu condiția respectării de către această țară a unui număr de angajamente în termenele prescrise. Extrasul relevant din acest aviz se citește în felul următor:

« 13. Adunarea parlamentară ia notă de scrisoarea Președintelui Armeniei, a Președintelui Parlamentului, a Primului ministru, precum și a președinților partidelor politice reprezentate în Parlament, și notează că Armenia se angajează să respecte angajamentele enumerate anterior: (...) adoptarea unei legi cu privire la un serviciu alternativ conform normelor europene, în trei ani de la aderare amnistiind, între timp, pe cei care refuză serviciul militar din motive de conștiință care ispășesc pedepse cu închisoarea sau servesc în batalioane disciplinare, autorizându-i (o dată cu intrarea în vigoare a legii cu privire la serviciul alternativ) să efectueze serviciul militar în unități fără port de arme sau într-un serviciu civil alternativ;”

b) Documente generale

i. Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei

51. Adunarea parlamentară a menționat dreptul la obiecție pe motive de conștiință încă din 1967 în Rezoluția sa 337 (1967), în care enunță următoarele principii de bază:

„1. Persoanele supuse serviciului militar care, din motive de conștiință sau din cauza unei condamnări profunde de ordin religios, etic, moral, umanitar, filozofic sau de altă natură, refuză efectuarea serviciului militar trebuie să aibă dreptul subiectiv să fie scutite de acest serviciu.

2. În statele democratice, întemeiate conform principiului statului de drept, acest drept este considerat rezultat în mod logic din drepturile fundamentale ale individului garantate la art. 9 din Convenția europeană a drepturilor omului.”

52. În baza acestei rezoluții, Adunarea Parlamentară a adoptat Recomandarea 478(1967) în care cheamă Comitetul de Miniștri să invite statele membre să-și realizeze conformitatea, pe cât posibil, a legislațiilor naționale cu principiile de bază respective. Aceasta a reamintit apoi și a completat principiile de bază în Recomandările 816(1977) și 1518(2001). În aceasta din urmă, declară că dreptul la obiecție pe motive de conștiință este „o componentă fundamentală a dreptului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie” recunoscut în convenție. Subliniază că numai în cinci state membre acest drept nu este recunoscut și recomandă Comitetului de Miniștri să le invite să îl recunoască.

53. În 2006, Adunarea Parlamentară a adoptat Recomandarea 1742(2006) privind drepturile omului ale membrilor forțelor armate. Cerea în special statelor membre să introducă în legislațiile lor dreptul de a fi înregistrat în orice moment ca persoană care refuză serviciul militar din motive de conștiință, precum și dreptul militarilor de carieră de a cere acest statut.

ii. Comitetul de Miniștri

54. În 1987, Comitetul de Miniștri a adoptat Recomandarea nr. R(87)8, în care recomandă statelor membre să recunoască dreptul la obiecție pe motive de conștiință și invită guvernele care nu au făcut-o încă să-și armonizeze legislațiile și practicile naționale cu următorul principiu de bază:

„Orice persoană supusă obligației serviciului militar care, din motive de conștiință imperioase, refuză utilizarea de arme, are dreptul de a fi scutită de acest serviciu (...) [și] se poate considera că efectuează serviciul alternativ;”

55. În 2010, Comitetul de Miniștri a adoptat Recomandarea CM/Rec(2010)4, în care solicită statelor membre să facă în așa fel încât restricțiile dreptului membrilor forțelor armate la libertatea de gândire, de conștiință și de religie să răspundă criteriilor prevăzute la art. 9 § 2 din convenție, cei chemați să aibă dreptul de a fi înregistrați ca persoane care refuză serviciul militar din motive de conștiință și să li se propună un serviciu alternativ civil. În expunerea de motive cu privire la această recomandare, se arată în special:

„Astăzi, Curtea nu a recunoscut dreptul la obiecție pe motive de conștiință ca fiind acoperit de art. 9 din convenție. Se observă totuși o tendință actuală, în cadrul instanțelor internaționale, de a vedea în acest drept un element constitutiv al libertății de conștiință și de religie.”

2. Uniunea Europeană

a) Parlamentul European

56. Principiile elaborate de organele Consiliului Europei se regăsesc în rezoluțiile Parlamentului European din 7 februarie 1983, din 13 octombrie 1989, din 11 martie 1993 și din 19 ianuarie 1994. Parlamentul european a considerat, de asemenea, că dreptul la obiecție pe motive de conștiință făcea parte integrantă din noțiunea de libertate de gândire, de conștiință și de religie garantată la art. 9 din convenție și a chemat statele membre ale Uniunii Europene să adauge dreptul la obiecție pe motive de conștiință la drepturile fundamentale enumerate în sistemul lor juridic.

b) Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene

57. Art. 10 din Cartă, proclamată la 7 decembrie 2000 și intrată în vigoare la 1 decembrie 2009, prevede:

„(1) Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea individual sau colectiv, în public sau în particular, prin intermediul cultului, învățământului, practicilor și îndeplinirii riturilor.

(2) Dreptul la obiecție pe motive de conștiință este recunoscut în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestui drept. ”

B. Alte documente și practici internaționale

1. Națiunile Unite

a) Comisia pentru Drepturile Omului

58. În Rezoluția 1987/46, Comisia pentru Drepturile Omului a chemat statele să recunoască dreptul la obiecție pe motive de conștiință și să scutească de închisoare persoanele care îl exercită. Apoi, în Rezoluția 1989/59, a mers mai departe și a recunoscut ea însăși dreptul la obiecție pe motive de conștiință ca o exercitare legitimă a dreptului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie garantat la art. 18 din Declarația universală a drepturilor omului și art. 18 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice („PIDCP”). Alte rezoluții cu privire la subiect, Rezoluțiile 1993/84, 1995/83 și 1998/77, au confirmat și lărgit principiile deja stabilite. Apoi, comisia a chemat de mai multe ori statele să-și revizuiască legile și practica în lumina rezoluțiilor sale. În Rezoluția 2004/35, comisia a solicitat în plus statelor să ia în considerare amnistia și repunerea în drepturile lor a persoanelor care au refuzat efectuarea serviciului militar pe motive de conștiință.

b) PIDCP și practica Comisiei pentru Drepturile Omului a Organizației Națiunilor Unite

59. Dispozițiile relevante ale PIDCP, adoptat de Adunarea generală a Organizației Națiunilor Unite în Rezoluția 2200 A (XXI) din 16 decembrie 1966, intrat în vigoare la 23 martie 1976 și ratificat de Armenia la 23 iunie 1993, sunt redactate în felul următor:

Art. 8

« (...) 3. a) Nimeni nu va putea fi constrâns să execute o muncă forțată sau obligatorie (...)

c) Nu se consideră muncă forțată sau obligatorie în sensul prezentului paragraf: (...)

ii) orice serviciu cu caracter militar și, în țările în care obiecția de conștiință este admisă, orice serviciu național cerut în virtutea legii celor care ridică obiecții de conștiință (...)”

Art. 18

„1. Orice persoană are drept la libertatea gândirii, conștiinței și religiei; acest drept implică libertatea de a avea sau de a adopta o religie sau o convingere la alegerea sa, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea, individual sau în comun, atât în public cât și în particular, prin cult și îndeplinirea riturilor, prin practici și prin învățământ.

(...)”

60. Comisia pentru Drepturile Omului, organul care supraveghează aplicarea PIDCP, a estimat inițial, la examinarea unor plângeri individuale, că PIDCP – în special art. 18 – nu garantează dreptul la obiecție din motive de conștiință, mai ales dacă se ținea cont de redactarea art. 8 paragraf 3 lit. c) punctul ii). Aceasta a declarat o plângere făcută de o cetățean finlandez care obiecta serviciul militar din motive de conștiință inadmisibilă din cauza incompatibilității

cu dispozițiile PIDCP (*L.T.K. împotriva Finlandei*, comunicarea nr. 185/1984, CCPR/C/25/D/185/1984, 9 iulie 1985).

61. Comisia i-a influențat pentru prima dată poziția în decizia din 7 noiembrie 1991 pronunțată în cauza *J.P. împotriva Canadei*, în care a admis pentru prima dată, deși ca observație incidentă, că „art. 18 din pact apără incontestabil dreptul de a avea, exprima și difuza opinii și convingeri, inclusiv dreptul la obiecție din motive de conștiință cu privire la activitățile și cheltuielile militare” (comunicarea nr. 446/1991, CCPR/C/43/D/446/1991, 7 noiembrie 1991).

62. În 1993, Comisia și-a adoptat observația generală nr. 22 cu privire la art. 18, în care face următoarea interpretare a acestei dispoziții:

„11. (...) Pactul nu menționează explicit un drept la obiecție din motive de conștiință, iar Comisia consideră că un asemenea drept poate fi dedus din art. 18, în măsura în care obligația de a folosi forța cu prețul vieților omenești poate fi serios în conflict cu libertatea de conștiință și dreptul de manifestare a religiei sau convingerilor sale. (...) »

63. O nouă evoluție a poziției Comisiei se manifestă în constatările sale cu privire la cauzele *Yeo-Bum Yoon împotriva Republicii Coreea* și *Myung-Jin Choi împotriva Republicii Coreea*, în care Comitetul a examinat pentru prima dată comunicările martorilor lui Iehova condamnați la pedepse cu închisoarea și îndreptate împotriva unei țări în care dreptul la obiecție din motive de conștiință nu era recunoscut. Comisia a declarat:

„8.2. Comisia (...) notează (...) că alin. 3 din art. 8 din pact nu consideră ca fiind „muncă forțată sau obligatorie”, care este interzisă. „orice serviciu cu caracter militar și, în țările în care obiecția de conștiință este admisă, orice serviciu național cerut în virtutea legii celor care ridică obiecții de conștiință”. Prin urmare, art. 8 din pact nu recunoaște un drept la obiecție din motive de conștiință, nici nu-l exclude. Astfel, capătul de cerere respectiv trebuie apreciat doar în lumina art. 18 din pact, a cărui interpretare evoluează, în timp, ca pentru orice altă dispoziție din pact, fie cu privire la fond, fie la formă.

8.3. (...) În consecință, condamnarea și pedeapsa aplicată autorilor constituie o restricție a capacității lor de manifestare a religiei sau convingerii lor. O asemenea restricție trebuie justificată de limitele autorizate enunțate la alin. 3 din art. 18, în temeiul căruia orice restricție trebuie prevăzută de lege și trebuie să fie necesară protecției securității, ordinii, sănătății sau moralității publice sau libertăților și drepturilor fundamentale ale altor persoane. (...) ”

64. Comisia a declarat în concluzie că ingerința în exercitarea de către reclamanți a drepturilor garantate la art. 18 din PIDCP nu era necesară, motiv pentru care a existat încălcarea acestei dispoziții (comunicările nr. 1321/2004 și 1322/2004, CCPR/C/88/D/1321-1322/2004, 23 ianuarie 2007).

c) Grupul de lucru privind detenția arbitrară

65. De asemenea, problema detenției persoanelor care refuză serviciul militar pe motive de conștiință a fost tratată în repetate rânduri în cadrul procedurii sale privind cererea individuală de către Grupul de lucru privind detenția arbitrară, care a fost creat în 1991 de Comisia pentru Drepturile Omului a Organizației Națiunilor Unite. Până de curând, acest grup era în special preocupat de sancționarea și încarcerarea în mod repetat a persoanelor care refuză serviciul militar pe motive de conștiință, pe care le considera arbitrar deoarece erau contrare principiului *non bis in idem* [a se vedea, de exemplu, avizul nr. 36/1999 (Turcia), și avizul nr. 24/2003 (Israel)]. În 2008, grupul a mers mai departe concluzionând arbitrarul în cazul unei persoane care refuză serviciul militar pe motive de conștiință care nu a fost decât o singură dată condamnată și privată de libertate [avizul nr. 16/2008 (Turcia)].

2. Sistemul interamerican de apărare a drepturilor omului

66. Art. 6 alin. 3 lit. b) și art. 12 din Convenția americană cu privire la drepturile omului sunt asemănătoare cu art. 4 § 3 lit. b) și art. 9 din convenția europeană.

67. În 1997 și 1998, Comisia Interamericană pentru Drepturile Omului a emis recomandări invitând statele membre a căror legislație nu scutea întotdeauna persoanele care

refuză serviciul militar din motive de conștiință sau serviciul alternativ să-și revizuiască regimul juridic și să aducă modificări compatibile cu spiritul dreptului internațional al drepturilor omului prin intermediul unor amendamente legislative care să prevadă scutirea serviciului militar din motive de conștiință.

68. Comisia Interamericană s-a pronunțat la 10 martie 2005 în prima cerere individuală cu privire la dreptul la obiecție pe motive de conștiință. Aceasta a considerat că art. 12 trebuie interpretat în lumina art. 6 alin. 3 lit. b) și a concluzionat că obiecția pe motive de conștiință nu era protejată de convenția americană decât pentru țările în care acest drept a fost recunoscut. În această privință, Comisia Interamericană s-a bazat în linii mari pe jurisprudența Comisiei Europene a Drepturilor Omului și pe cea a Comisiei Drepturilor Omului din cadrul Organizației Națiunilor Unite până în 2005 (*Cristián Daniel Sahli Vera și alții împotriva Chili*, cauza 12.219, raportul nr. 43/05, 10 martie 2005, pct. 95-97). Comisia a confirmat, prin urmare, această abordare într-o altă cauză (*Alfredo Díaz Bustos împotriva Boliviei*, cauza 14/04, raport nr. 97/05, 27 octombrie 2005, pct. 19).

3. Convenția ibero-americană cu privire la drepturile tinerilor

69. La 10-11 octombrie 2005 a fost adoptată în cadrul organizației ibero-americane a tineretului Convenția ibero-americană privind drepturile tinerilor, care prevede un anumit număr de drepturi specifice pentru tinerii de 15 - 24 ani. În art. 12, intitulat „Dreptul la obiecție din motive de conștiință”, se prevede:

„1. Tinerii au dreptul să formuleze o obiecție din motive de conștiință în legătură cu serviciul militar obligatoriu.

2. Statele părți se angajează să promoveze măsurile juridice relevante adecvate pentru garantarea exercitării acestui drept și să înainteze pe calea unei eliminări progresive a serviciului militar obligatoriu.”

4. Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE)

70. OSCE a fost, de asemenea, sesizată cu problema obiecției din motive de conștiință în 1990. La conferința cu privire la dimensiunea umană, statele participante au notat că astfel, Comisia pentru Drepturile Omului a Organizației Națiunilor Unite a recunoscut dreptul la obiecție din motive de conștiință, și au decis să examineze posibilitatea de a introduce diferite forme de serviciu alternativ în sistemele lor juridice interne. În 2004, OSCE a pregătit „liniile directoare privind examinarea legilor ce afectează religia sau convingerile religioase”, în care a remarcat că, deși nicio normă internațională nu reglementează această problemă, majoritatea statelor democratice autorizează persoanele care formulează obiecții serioase de ordin moral sau religios în privința serviciului militar să efectueze un serviciu (civil) alternativ.

În drept

I. Cu privire la pretinsa încălcare a art. 9 din Convenție

71. Reclamantul susține că respectiva condamnare pentru că a refuzat serviciul militar a dus la încălcarea art. 9 din convenție, care este redactat în felul următor:

„1. Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie ; acest drept include libertatea de a-și schimba religia sau convingerea în mod individual sau în colectiv, în public sau în particular prin cult, învățământ, practici și îndeplinirea ritualurilor.

2. Libertatea de a-și manifesta religia sau convingerile nu poate face obiectul altor restrângeri decât acelea care, prevăzute de lege, constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru siguranța publică, protecția ordinii, a sănătății sau a moralei publice, ori pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.”

A. Hotărârea Camerei

72. În hotărârea din 27 octombrie 2009, Camera a luat act de la bun început că majoritatea statelor membre ale Consiliului Europei au adoptat legi ce stabilesc un serviciu alternativ pentru persoanele care refuză serviciul militar din motive de conștiință. Aceasta a considerat totuși că art. 9 trebuie interpretat în lumina art. 4 § 3 lit. b) din convenție¹, care lăsa fiecărei părți contractante alegerea de a recunoaște sau nu obiecția din motive de conștiință. Camera a considerat astfel că nu din cauza faptului că majoritatea părților contractante au recunoscut acest drept putem spune că o parte contractantă care nu a făcut-o încălca obligațiile prevăzute de convenție și că acest argument nu era deloc util pentru o interpretare evolutivă a convenției. În aceste condiții, Camera a hotărât că art. 9 nu garantează dreptul de a refuza efectuarea serviciului militar din motive de conștiință și că această dispoziție nu se aplica așadar cauzei. Prin urmare, aceasta a apreciat că nu poate lua în considerare faptul că autoritățile nu au respectat obligațiile prevăzute de convenție condamnându-l pe reclamant pentru refuzul său de a-și efectua serviciul militar.

B. Argumentele părților

1. Reclamantul

a) Aplicabilitatea art. 9

73. Reclamantul susține că, refuzând să aplice teoria „instrumentului viu”, Camera a oficializat interpretarea Comisiei Europene a Drepturilor Omului conform căreia aplicabilitatea art. 9 față de persoanele care refuză serviciul militar pe motive de conștiință este limitată de art. 4 § 3 lit. b), și aceasta fără să aducă vreo justificare sau explicație. Art. 4 § 3 lit. b) nu ar putea fi legitim invocat pentru a se afirma că dreptul la obiecție pe motive de conștiință nu este garantat la art. 9, mai ales fiind vorba de Armenia, țară care se angajează oficial începând cu anul 2000 să recunoască obiecția pe motive de conștiință. Bazându-se pe lucrările pregătitoare, reclamantul evidențiază că nu s-a prevăzut niciodată coroborarea art. 4 § 3 lit. b) cu art. 9, ci că această dispoziție a fost elaborată doar cu scopul de a preciza domeniul de aplicare al art. 4 § 2 și nu recunoaște, nici nu exclude dreptul la obiecție pe motive de conștiință. Art. 4 § 3 lit. b) neaplicându-se niciunei alte dispoziții din convenție, nu ar exista nici un motiv să fie coroborat cu art. 9 în mod special. Presupunând că s-ar fi prevăzut inițial excluderea din domeniul de aplicare al art. 9 a persoanelor care refuză serviciul militar pe motive de conștiință, autorii convenției ar fi putut introduce cu ușurință o clauză în acest sens. De aceea reclamantul consideră că, dacă aceasta decide să aplice art. 9 celor care refuză serviciul militar pe motive de conștiință, Curtea nu ar deduce din convenție un drept care nu a fost inclus de la bun început.

74. În opinia reclamantului, condițiile de astăzi sunt în concordanță cu recunoașterea dreptului la obiecție pe motive de conștiință în ceea ce privește art. 9 deoarece aproape toate statele membre ale Consiliului Europei l-au recunoscut treptat de-a lungul timpului. Acest

¹. Pasajele relevante ale art. 4 din convenție sunt redactate după cum urmează: „ 2. Nimeni nu poate fi constrâns să execute o muncă forțată sau obligatorie. 3. Nu se consideră «muncă forțată sau obligatorie» în sensul prezentului articol: (...) b) orice serviciu cu caracter militar sau, în cazul celor care refuză să satisfacă serviciul militar din motive de conștiință în țările în care acest lucru este recunoscut ca legitim, un alt serviciu în locul serviciului militar obligatoriu;”

consens se reflectă și în poziția adoptată de instituțiile Consiliului Europei și ale Uniunii Europene. În plus, recunoașterea dreptului la obiecție pe motive de conștiință ar fi de acum înainte una din condițiile prealabile aderării noilor state la Consiliul Europei. De altfel, Camera a neglijat să ia în considerare progresele importante în materie, intervenite în sânul organelor Națiunilor Unite, în special interpretarea dată de Comisia pentru Drepturile Omului dispozițiilor PIDCP corespunzătoare celor din convenție. Pentru reclamant, este necesar ca astfel, Curtea să-și enunțe clar poziția cu privire la această problemă deoarece tot comisia, și nu Curtea, este cea care a refuzat aplicarea art. 9 celor care refuză serviciul militar pe motive de conștiință. În plus, nu ar fi nici adecvat din partea Camerei să se sprijine pe poziția Comisiei, deoarece aceasta ar fi împotriva scopului și obiectului convenției, nici just deoarece am putea discerne o evoluție în sensul recunoașterii dreptului la obiecție pe motive de conștiință chiar în poziția Comisiei. Pentru a încheia, reclamantul susține că problema merge dincolo de cazul său particular deoarece aduce grave consecințe ce afectează sute de tineri care se află într-o situație similară în țările din Consiliul Europei și mii de alți tineri din lumea întreagă.

b) Respectarea art. 9

75. Reclamantul consideră condamnarea sa o ingerință în exercitarea dreptului său de a-și manifesta convingerile religioase. El adaugă că această ingerință nu fusese prevăzută de lege. Prin condamnarea sa, autoritățile armene ar fi încălcat angajamentul obligatoriu din punct de vedere juridic încheiat de acestea cu ocazia aderării lor la Consiliul Europei, și anume amnistierea tuturor celor care refuză serviciul militar pe motive de conștiință și care au fost condamnați la pedepse cu închisoarea. Această obligație internațională devenind parte integrantă din ordinea juridică internă, toți cei care refuză serviciul militar pe motive de conștiință ar fi avut începând din acest moment motive rezonabile să creadă că ar fi scutiți de această obligație și ar avea în cele din urmă posibilitatea de a efectua un serviciu civil alternativ. În consecință, dreptul intern ar fi lipsit de precizie deoarece nu ar fi conform cu angajamentele internaționale obligatorii din punct de vedere juridic încheiate de Armenia.

76. Reclamantul enunță un alt motiv prin care afirmă ca ingerința nu era prevăzută de lege : după ce a devenit parte la PIDCP în 1993, Armenia nu a respectat cu acuratețe art. 18 din acest tratat și jurisprudența Comisiei pentru Drepturile Omului aferentă, contrar cerințelor legii privind libertatea de conștiință și organizațiile religioase (supra, pct. 44).

77. Persoana interesată susține că ingerința nu era necesară într-o societate democratică. În primul rând, nu ar fi fost absolut necesar într-o societate democratică să fie încarcerat și tratat ca un infractor periculos, el nefiind decât un simplu individ care refuză serviciul militar pe motive de conștiință, fără mențiuni în cazierul judiciar, dornic să trăiască în pace cu cei din jurul său. Reclamantul a făcut obiectul unor cercetări, ce au ajuns până la hărțuire, apoi a fost arestat și încarcerat într-o celulă fără lenjerie de pat împreună cu alți șase indivizi încarcerați pentru diverse infracțiuni și a suportat insultele și vulgaritățile paznicilor. În al doilea rând, a fost victima unei pedepse și a unui tratament total inadecvate știind că nu făcea decât să-și exercite dreptul fundamental la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. În al treilea rând, încarcerarea sa nu a fost necesară deoarece autoritățile armene ar fi amnistiat alte persoane aflate în aceeași situație cu el. În fine, protecția militară a țării nu ar fi dezorganizată sau slăbită dacă persoanele ca el nu erau pedepsite. Armenia ar fi dispus în 2007 de 125.000 de conscriși încorporați și de 551.000 posibili conscriși, în vreme ce numai 41 de martori ai lui Iehova ar fi fost încarcerați. În plus, începând cu 2002 numai trei indivizi de alte religii ar fi decis să refuze serviciul militar din motive de conștiință. Astfel de efective neglijabile nu riscu, în opinia lui, să aibă un impact negativ asupra capacității militare a Armeniei.

2. Guvernul

a) Aplicabilitatea art. 9

78. Guvernul declară că drepturile garantate de convenție și de Constituția Armeniei, dintre care dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, trebuie să se aplice oricărei persoane în mod egal și fără discriminare. Cetățean armean, reclamantul ar fi așadar obligat prin Constituție să efectueze serviciul militar obligatoriu, indiferent de convingerile sale religioase, iar impunerea acestei obligații nu ar putea reprezenta o atingere adusă drepturilor sale. Legea nu ar prevedea scutirea martorilor lui Iehova de serviciul militar. Astfel ar fi fost contrar principiului egalității și nediscriminării să se acorde o scutire de serviciul militar obligatoriu pentru un motiv neprevăzut de lege.

79. Guvernul admite că această convenție este un „instrument viu”. Totuși, întrebarea, care să stabilească dacă art. 9 din convenție este aplicabil în speță, face apel, în opinia lui, la o examinare în lumina interpretării convenției care prevala la momentul faptelor. Condamnarea reclamantului în anii 2001-2002 ar fi fost conformă abordării urmărite la acea vreme de comunitatea internațională și ar fi fost legală și justificată în privința convenției, astfel cum este interpretată de Comisie și de Curte. În special, Comisia ar fi declarat în cauzele *Peters împotriva Țărilor de Jos* (nr. 22793/93, decizia Comisiei din 30 noiembrie 1974, nepublicată) și *Heudens împotriva Belgiei* (nr. 24630/94, decizia Comisiei din 22 mai 1995, nepublicată), care sunt ultimele în care s-a pronunțat asupra acestei probleme, că dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie garantat la art. 9 nu se referea la scutirea de serviciul militar obligatoriu din motive religioase sau politice. În aceste ultime hotărâri, Curtea nu ar fi recunoscut nici măcar faptul că se aplica art. 9, considerând inutil să examineze problema aplicabilității [a se vedea, de exemplu, *Thlimmenos împotriva Greciei* (MC), nr. 34369/97, pct. 43, CEDO 2000-IV, și *Ülke împotriva Turciei*, nr. 39437/98, pct. 53-54, 24 ianuarie 2006]. Autoritățile armene ar fi acționat așadar conform cerințelor din convenție. Având în vedere jurisprudența stabilită în materie, acestea nu ar fi putut prevedea posibilitatea Curții de a proceda la o nouă interpretare a art. 9 și nu și-ar fi putut pune în acord acțiunile cu o eventuală „nouă abordare” în această privință.

80. Guvernul recunoaște că majoritatea statelor membre ale Consiliului Europei au adoptat legi care prevăd diverse forme de serviciu alternativ pentru cei care refuză serviciul militar pe motive de conștiință. Totuși, nu am putea trece peste dispozițiile art. 4 § 3 lit. b), care ar lăsa fiecărei părți contractante alegerea de a recunoaște sau nu obiecția din motive de conștiință. De aici, nu am putea invoca circumstanța că majoritatea statelor membre au recunoscut acest drept pentru a afirma că o parte contractantă care nu a făcut-o nu-și îndeplinește obligațiile prevăzute de convenție. Pe scurt, art. 9 interpretat în lumina art. 4 § 3 lit. b) nu garantează dreptul de a refuza efectuarea serviciului militar din motive de conștiință, și nu ar fi existat nicio ingerință în exercitarea de către reclamant a drepturilor recunoscute la art. 9.

81. Guvernul prezintă, de asemenea, ideea că există în prezent în Armenia șaiszeci de organizații religioase înregistrate, printre care sunt și martorii lui Iehova, nouă ramuri ale unor organizații religioase și o agenție. Acesta argumentează că, dacă fiecare din ele ar declara serviciul militar contrar convingerilor sale religioase, atunci nu numai martorii lui Iehova, ci și membrii altor organizații religioase ar fi în măsură să refuze îndeplinirea obligației de apărare a patriei. În plus, membrii organizației martorii lui Iehova sau ai oricărei alte organizații religioase ar putea declara în același mod, de exemplu, că plata impozitelor și taxelor este contrară convingerilor lor religioase, caz în care statul ar fi obligat să nu-i condamne deoarece s-ar putea considera că o asemenea condamnare încalcă art. 9. O asemenea abordare nu ar fi acceptabilă, având în vedere că o persoană s-ar putea afilia la o asemenea organizație religioasă pentru a se sustrage de la obligațiile față de stat.

82. În cele din urmă, în ceea ce privește angajamentele luate de Armenia la momentul aderării la Consiliul Europei, Guvernul arată că la 17 decembrie 2003 fost adoptată o lege privind serviciul alternativ. Autoritățile ar fi recunoscut astfel posibilitatea scutirii tinerilor de

serviciul militar din motive religioase, în timp ce persoanele care refuză serviciul militar din motive de conștiință ar beneficia de o soluție alternativă pentru îndeplinirea obligației constituționale. De acum înainte, cei care refuză serviciul militar din motive de conștiință vor fi așadar condamnați numai dacă refuză și efectuarea unui serviciu alternativ. În ceea ce privește obligația de amnistiere a tuturor celor care refuză serviciul militar din motive de conștiință și care au fost condamnați la închisoare, Guvernul insistă asupra faptului că autoritățile au respectat această obligație scutindu-l pe reclamant de pedeapsa pronunțată. Într-adevăr, acesta ar fi fost eliberat la șase luni după decizia Curții de Casație, deși a fost condamnat la o pedeapsă de doi ani și șase luni de închisoare.

b) Respectarea art. 9

83. În opinia Guvernului, presupunând că a existat o ingerință în exercitarea de către reclamant a drepturilor garantate la art. 9, aceasta era justificată. În primul rând, această ingerință ar fi fost prevăzută de lege: obligația oricărui cetățean armean în vârstă de optsprezece până la douăzeci și șapte de ani, care este apt să servească în armata armeană, indiferent de convingerile sale religioase, ar fi fost prevăzută la art. 47 din Constituție și la art. 3 și 11 din legea cu privire la obligațiile militare. Mai mult, art. 75 C. pen. ar fi prevăzut o sancțiune în caz de sustragere de la obligațiile militare. Aceste dispoziții juridice ar fi fost accesibile și totodată suficient de precise. De asemenea, la momentul faptelor, dreptul la obiecție din motive de conștiință nu ar fi fost recunoscut de legislația armeană.

84. În al doilea rând, ingerința ar fi fost necesară într-o societate democratică. Unul din principiile fundamentale ale oricărei societăți democratice ar fi că toți cetățenii, fără niciun fel de discriminare, beneficiază de toate drepturile și libertățile enunțate în Constituție și în legi și trebuie să se supună obligațiilor prevăzute de aceste texte. Prin urmare, pentru Guvern, dacă autoritățile autorizează aproximativ șaiszeci dintre organizațiile religioase evocate anterior să interpreteze și să aplice legea în vigoare la vremea aceea în funcție de convingerile lor religioase, acest lucru ar duce inevitabil la consecințe foarte grave pentru ordinea publică. În aceste condiții, principala sarcină a autorităților ar fi supravegherea unei aplicări în mod egal a legii tuturor cetățenilor Armeniei indiferent de religie, ceea ce nu ar putea fi asimilat unei ingerințe contrare convenției.

3. Terții intervenienți

a) Observații prezentate împreună de Amnesty International, Conscience and Peace Tax International, Friends World Committee for Consultation (Quakers), Comisia Internațională a Juriștilor și Internaționala de Rezistență împotriva Războiului (War Resisters' International)

85. Organizațiile interveniente furnizează un tablou general al evoluției progresive de recunoaștere a dreptului la obiecție din motive de conștiință la nivel internațional și regional. Pe plan internațional, acestea se concentrează în special pe evoluția jurisprudenței Comisiei pentru Drepturile Omului a Organizației Națiunilor Unite și pe interpretarea acesteia a dispozițiilor PIDCP ce corespund celor din convenție, în special în observația sa generală nr. 22 și în cauzele *Yeo-Bum Yoon* și *Myung-Jin Choi* (supra, pct. 62-64). Acestea evocă, de asemenea, evoluția urmărită de alte organisme ale Organizației Națiunilor Unite cum ar fi Comisia pentru Drepturile Omului și Grupul de lucru privind detenția arbitrară (supra, pct. 58 și 65).

86. În plan regional, aceste organizații menționează în special evoluția înregistrată în sânul instituțiilor Consiliului Europei, în special recomandările de recunoaștere și o mai bună apărare a dreptului la obiecție din motive de conștiință (supra, pct. 51-55). Acestea arată, de asemenea, că dreptul la obiecție din motive de conștiință este de acum înainte recunoscut în mod explicit la art. 10 al Cartei Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene și la art. 12 din Convenția Ibero-americană pentru drepturile tinerilor (supra, pct. 57 și 69) și, în cele din urmă, că și Comisia Interamericană pentru Drepturile Omului a aprobat în 2005 o soluționare

pe cale amiabilă încheiată între un reclamant și statul bolivian și, cu această ocazie, a recunoscut caracterul evolutiv al dreptului la obiecție din motive de conștiință, întemeindu-se în această privință în mod explicit pe observația generală nr. 22 a Comisiei pentru Drepturile Omului (supra, pct. 68).

87. Organizațiile interveniente arată de altfel că art. 9 § 2 din convenție nu autorizează restricționarea libertății persoanelor de a-și manifesta religia sau convingerile din motive de siguranță națională. Subliniază că, în cauzele *Yeo-Bum Yoon* și *Myung-Jin Choi* citate anterior, Comisia pentru Drepturile Omului, după ce a constatat existența unei ingerințe în exercitarea de către reclamant a drepturilor garantate la art. 19 PIDCP, a concluzionat că ingerința nu era necesară și că această dispoziție fusese încălcată.

88. Acestea susțin că, având în vedere recunoașterea cvasi-universală în sânul statelor membre ale Consiliului Europei a dreptului la obiecție din motive de conștiință și constatările citate anterior de Comisia pentru Drepturile Omului, neluarea de către un stat a unor măsuri pentru a ține cont de obiecția din motive de conștiință în privința serviciului militar constituie o ingerință nejustificabilă în ceea ce privește art. 9 § 2. În cele din urmă, sprijinindu-se pe opiniile separate la hotărârile *Tsirlis și Kouloumpas împotriva Greciei* (29 mai 1997, *Culegere de hotărâri și decizii* 1997-III) și *Thlimmenos* (citată anterior), acestea declară că însăși abordarea Comisiei europene cu privire la subiectul în litigiu a evoluat de-a lungul anilor. Pe scurt, toate elementele prevăzute anterior pledează, în opinia lor, pentru apărarea dreptului la obiecție din motive de conștiință în temeiul art. 9 din convenție.

b) Asociația Creștină a Martorilor lui Iehova

89. Această asociație declară că martorii lui Iehova constituie o credință creștină cunoscută ce se caracterizează printr-un atașament puternic față de principiile morale riguroase și face apel la refuzul de a folosi arma împotriva altor ființe umane. Aceasta adaugă că martorii lui Iehova acceptă în mod normal efectuarea unui serviciu național alternativ cu condiția să nu încalce aceste valori fundamentale, ceea ce s-ar întâmpla dacă ar fi fost gestionat de autoritățile militare sau ar fi vizat realizarea unor activități sau obiective militare. Martorii lui Iehova ar fi făcut în trecut obiectul unor diverse tipuri de sancțiuni din cauza obiecției lor din motive de conștiință în privința serviciului militar, în special pe timp de război. Totuși, evoluția de după război în numeroase țări europene ar fi condus la stabilirea treptată a unor forme de serviciu civil alternativ și ar fi condus la suprimarea serviciului național obligatoriu.

90. Asociația intervenientă susține, de asemenea, că în Armenia nu se poate efectua un adevărat serviciu civil alternativ scutit de orice control militar, motiv pentru care tinerii martori ai lui Iehova vor continua să se opună serviciului alternativ propus și să fie încarcerați. Între anii 2002 și 2010, 273 de persoane ar fi fost condamnate și, la ora actuală, 72 de persoane și-ar ispăși pedepsele de 24 până la 36 luni închisoare. Aceste persoane ar suferi și alte forme de hărțuire: li s-ar refuza, de exemplu, emiterea unui pașaport, punându-i astfel în imposibilitatea de a obține un loc de muncă, de a deschide un cont bancar sau chiar de a se căsători.

91. Pentru a concluziona, asociația solicită Marii Camere să aplice teoria instrumentului viu și să pună jurisprudența Curții în conformitate cu condițiile actuale. Aceasta consideră că cerințele apărării statelor membre nu se mai impun astăzi cu aceeași forță ca în vremea în care primele decizii au fost pronunțate în materie, și că statele membre pot răspunde necesității de organizare a serviciului lor național fără să încalce drepturile garantate la art. 9 din convenție.

C. Motivarea Curții

1. Aplicabilitatea art. 9

92. Guvernul, bazându-se pe jurisprudența Comisiei, contestă faptul că art. 9 este aplicabil în speță, iar reclamantul și terții intervenienți consideră că această jurisprudență este învechită și cer punerea sa în conformitate cu condițiile actuale.

a) Rezumat al jurisprudenței relevante

93. Curtea ia act că în cauza *Grandrath împotriva Republicii federale Germania* (nr. 2299/64, raportul Comisiei din 12 decembrie 1966, Anuarul Convenției Europene pentru Drepturile Omului, volumul 10, pp. 626-695), care privea un martor al lui Iehova care a dorit să fie scutit nu numai de serviciul militar, ci și de serviciul civil alternativ, Comisia Europeană pentru Drepturile Omului și-a exprimat pentru prima dată poziția cu privire la problema dreptului la obiecție din motive de conștiință. În această cauză, reclamantul se plângea de o încălcare a art. 9 din convenție pe motivul că autoritățile i-ar fi impus o formă de serviciu contrar conștiinței și religiei sale și l-au sancționat pentru că a refuzat efectuarea unui asemenea serviciu. Comisia a observat de la bun început că, dacă art. 9 garanta dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie în general, art. 4 din convenție conținea o dispoziție care avea legătură cu serviciul alternativ pentru serviciul militar obligatoriu în cazul celor care îl refuză din motive de conștiință. Curtea concluzionează că, art. 4 recunoscând în mod explicit că un serviciu civil putea fi impus în locul serviciului militar celor care îl refuză din motive de conștiință, convenția nu permitea scutirea de un asemenea serviciu a persoanelor ce dau dovadă de obiecții din motive de conștiință. Comisia a considerat inutil să examineze interpretarea termenilor „libertatea de conștiință și de religie” utilizați la art. 9 și concluzionează neîncălcarea acestei dispoziții privită separat.

94. De asemenea, în cauza *X. împotriva Austriei* (nr. 5591/72, decizia Comisiei din 2 aprilie 1973, Culegere 43, p. 161), Comisia a declarat că, pentru interpretarea art. 9 din convenție, a ținut seama și de textul art. 4 § 3 lit. b) din convenție, în temeiul căruia nu era considerat muncă forțată sau obligatorie „orice serviciu cu caracter militar sau, în cazul celor ce refuză serviciul militar din motive de conștiință în țările în care obiecția din motive de conștiință [era] recunoscută ca legitimă, un alt serviciu în locul serviciului militar obligatoriu”. Comisia a considerat că, această dispoziție incluzând termenii „în țările în care obiecția din motive de conștiință este recunoscută ca legitimă”, Înaltele Părți contractante aveau alegerea de a recunoaște sau nu obiecția de conștiință și, dacă o recunoșteau, să prevadă o formă de serviciu alternativ. De aceea Comisia a considerat că art. 9, interpretat în lumina art. 4 § 3 lit. b), nu impunea statelor obligația de a recunoaște obiecția din motive de conștiință nici, în consecință, de a lua măsuri speciale pentru a permite celor care refuză serviciul militar din motive de conștiință să își exercite dreptul la libertatea de conștiință și de religie în măsura în care acesta are o incidență asupra efectuării de către aceștia a serviciului militar obligatoriu. De aici, Comisia a estimat că aceste articole nu împiedicau un stat care nu a recunoscut obiecția din motive de conștiință să sancționeze persoanele care refuzau efectuarea serviciului lor militar.

95. Prin urmare, Comisia a confirmat această abordare în cauza *X. împotriva Republicii Federale Germania*, care privea obiecția din motive de conștiință ridicată de reclamant împotriva efectuării serviciului civil alternativ [nr. 7705/76, decizia Comisiei din 5 iulie 1977, Decizii și Rapoarte (DR) 9, p. 196]. În cauza *Un grup de persoane care refuză serviciul militar din motive de conștiință împotriva Danemarcei* (nr. 7565/76, decizia Comisiei din 7 martie 1977, DR 9, p. 119), Comisia a reafirmat că dreptul la obiecție din motive de conștiință nu figura la seria drepturilor și libertăților garantate de convenție. În cauza *A. împotriva Elveției* (nr. 10640/83, decizia Comisiei din 9 mai 1984, DR 38, p. 219), Comisia și-a reiterat poziția și a adăugat că nici pedeapsa pronunțată reclamantului pentru refuzul de a efectua

serviciul militar, nici faptul că respectiva condamnare penală nu a fost însoțită de suspendare nu puteau constitui o încălcare a art. 9.

96. Comisia a confirmat în repetate rânduri în urma constatării conform căreia convenția ca atare nu garantează dreptul la obiecție din motive de conștiință (*N. împotriva Suediei*, nr. 10410/83, decizia Comisiei din 11 octombrie 1984, DR 40, p. 208; a se vedea, de asemenea, *mutatis mutandis*, *Autio împotriva Finlandei*, nr. 17086/90, decizia Comisiei din 6 decembrie 1991, DR 72, p. 251, și *Peters și Heudens*, dec. citate anterior). În aceste cauze, totuși, Comisia a recunoscut că, în ciuda principiilor citate anterior, faptele țineau de domeniul de aplicare al art. 9 și că se cuvenea, așadar, examinarea acuzațiilor de discriminare formulate de reclamantii în privința art. 14 din convenție.

97. Curtea a avut ocazia să cunoască problema condamnării celor care refuză serviciul militar din motive de conștiință în două cauze. În ambele cazuri, totuși, Curtea a considerat că nu trebuie să examineze problema aplicabilității art. 9 și a decis să examineze capetele de cerere din unghiul altor dispoziții ale convenției, și anume art. 14 și respectiv art. 3 (*Thlimmenos*, citată anterior, pct. 43 și 53, și *Ülke*, citată anterior, pct. 53-54 și 63-64).

b) Cu privire la eventuala necesitate de modificare a jurisprudenței

98. Desigur, în interesul securității juridice, al previzibilității dreptului și al egalității în fața legii, Curtea nu se abate fără un motiv valabil de la cele precedente; totuși, abandonarea de către aceasta a unei abordări dinamice și evolutive ar risca să împiedice orice reformă sau ameliorare [*Vilho Eskelinen și alții împotriva Finlandei* (MC), nr. 63235/00, pct. 56, CEDO 2007-IV, și *Micallef împotriva Maltei* (MC), nr. 17056/06, pct. 81, CEDO 2009-...]. Este de o importanță crucială faptul că această convenție este interpretată și aplicată într-un mod care face drepturile practice și efective, și nu teoretice și iluzorii [*Stafford împotriva Regatului Unit* (MC), nr. 46295/99, pct. 68, CEDO 2002 IV, și *Christine Goodwin împotriva Regatului Unit* (MC), nr. 28957/95, pct. 74, CEDO 2002-VI].

99. Curtea observă că nu a hotărât niciodată, înainte de această cauză, asupra problemei aplicabilității art. 9 celor care refuză serviciul militar din motive de conștiință, contrar Comisiei, care s-a pronunțat pentru neaplicabilitatea acestei dispoziții acestor persoane. Comisia a ajuns la această concluzie după ce a stabilit o legătură între art. 9 și art. 4 § 3 lit. b) din convenție, considerând că acesta din urmă lăsa părților contractante alegerea de a recunoaște sau nu dreptul la obiecție din motive de conștiință. Comisia a apreciat așadar că persoanele care refuză serviciul militar din motive de conștiință erau excluse de sub protecția art. 9, care nu putea fi interpretat ca garant al dreptului de a nu fi trimis în judecată pentru refuzul de a se înrola în armată.

100. Curtea nu este totuși convinsă că această interpretare a art. 4 § 3 lit. b) reflectă cu adevărat scopul și sensul dispoziției respective. Curtea constată că art. 4 § 3 lit. b) precizează că nu se consideră „muncă forțată sau obligatorie” – interzisă la art. 4 § 2 – „orice serviciu cu caracter militar sau, în cazul celor care refuză să satisfacă serviciul militar din motive de conștiință, în țările în care acest lucru este recunoscut ca legitim, un alt serviciu în locul serviciului militar obligatoriu”. Curtea arată de altfel în această privință că lucrările pregătitoare prevăzute la art. 4 indică la pct. 23: «[al. [b)] privind persoanele care refuză serviciul militar din motive de conștiință are ca obiect precizarea faptului că orice serviciu național solicitat de acestea în temeiul legii este exclus din definiția muncii forțate sau obligatorii. Cum numeroase țări nu admit obiecția din motive de conștiință, s-au adăugat cuvintele «în țările în care acest lucru este recunoscut ca legitim»». Pentru Curte, lucrările pregătitoare confirmă faptul că litera b) din art. 4 § 3 are ca unic scop precizarea noțiunii de „muncă forțată sau obligatorie”. Această clauză în sine nu recunoaște nici nu exclude dreptul la obiecția din motive de conștiință; prin urmare, nu servește delimitării drepturilor garantate la art. 9.

101. De altfel, interpretarea restrictivă a art. 9 reținută de Comisie reflectă opiniile de la momentul acela. Au trecut mulți ani de la când Comisia și-a expus, pentru prima oară,

raționamentul ce excludea dreptul la obiecție din motive de conștiință a domeniului de aplicare al art. 9 în cauzele *Grandrath împotriva Republicii Federale Germania și X. împotriva Austriei*. Chiar dacă Comisia a confirmat acest raționament în repetate rânduri, ultima sa decizie în materie datează din 1995. Schimbări importante au avut loc de atunci, atât în sistemele juridice ale statelor membre ale Consiliului Europei cât și în plan internațional.

102. Curtea reamintește în această privință faptul că această convenție este un instrument viu în lumina condițiilor de viață actuale și a concepțiilor predominante în zilele noastre în statele democratice [a se vedea, între altele, *Tyrer împotriva Regatului Unit*, 25 aprilie 1978, pct. 31, seria A nr. 26, *Kress împotriva Franței* (MC), nr. 39594/98, pct. 70, CEDO 2001-VI și *Christine Goodwin*, citată anterior, pct. 75]. Convenția era înainte de orice un mecanism de protecție a drepturilor omului, Curtea trebuie să țină seama de evoluția situației în statele contractante și să reacționeze, de exemplu, în fața consensului care ar putea interveni în privința normelor ce trebuie invocate [*Stafford*, citată anterior, pct. 68, și *Scoppola împotriva Italiei* (nr. 2) (MC), nr. 10249/03, pct. 104, CEDO 2009-...]. De altfel, atunci când definește sensul termenilor și noțiunilor din textul convenției, Curtea poate și trebuie să țină seama de elementele de drept internațional altele decât convenția și de interpretările făcute acestor elemente de către organele competente. Consensul care se degajă din instrumentele internaționale specializate poate constitui un factor relevant atunci când Curtea interpretează dispozițiile convenției în cazuri specifice [*Demir și Baykara împotriva Turciei* (MC), nr. 34503/97, pct. 85, 12 noiembrie 2008].

103. Curtea constată că la sfârșitul anilor 1980 și în anii 1990, s-a produs în sânul țărilor europene, atât în cele care erau deja membre ale Consiliului Europei cât și în cele care urmau să adere mai târziu, o modificare netă a recunoașterii dreptului la obiecție din motive de conștiință (supra, pct. 47). În total, nouăsprezece state care nu recunoscuseră încă acest drept l-au introdus treptat în ordinea lor juridică internă aproape în vremea ultimelor decizii în materie ale Comisiei. Prin urmare, în momentul în care a avut loc pretinsa ingerință în exercitarea de către reclamant a drepturilor garantate la art. 9, adică în 2002-2003, doar patru state membre, în afară de Armenia, nu prevedeau posibilitatea de a cere statutul de persoană care refuză serviciul militar din motive de conștiință, dintre care trei introduseseră deja acest drept în Constituție, dar fără să fi adoptat decretele de aplicare corespunzătoare (supra, pct. 48). Astfel, exista deja la vremea faptelor un cvasi-consens în sânul statelor membre ale Consiliului Europei deoarece marea majoritate a acestora introduseseră deja dreptul la obiecție din motive de conștiință în legislația și practica lor.

104. În plus, Curtea constată că, ulterior faptelor din cauză, alte două state au adoptat legi de punere deplină în aplicare a dreptului la obiecție din motive de conștiință. Așadar, nu mai rămân decât două state membre, Azerbaïdjan și Turcia, care nu au luat o astfel de măsură. Curtea evidențiază de altfel că însăși Armenia a recunoscut acest drept după ce reclamantul a ieșit din închisoare și a făcut cererea aflată la baza acestei cauze.

105. Curtea atrage atenția asupra evoluțiilor nu mai puțin importante care au intervenit în diferite foruri internaționale cu privire la recunoașterea dreptului la obiecție din motive de conștiință. Cea mai notabilă este interpretarea făcută de Comisia pentru Drepturile Omului a Organizației Națiunilor Unite a art. 8 și art. 18 din PIDCP, care formează conținutul art. 4 și art. 9 din convenție. Inițial, Comisia pentru Drepturile Omului apăruse aceeași poziție ca și Comisia Europeană excluzând dreptul la obiecție din motive de conștiință din domeniul de aplicare a art. 18 din PIDCP. Totuși, în observația sa generală nr. 22 adoptată în 1993, s-a revenit asupra acestei poziții inițiale considerându-se că un drept la obiecție din motive de conștiință putea fi dedus din art. 18 din PIDCP în măsura în care obligația de a utiliza forța cu prețul vieților omenești putea suscita un grav conflict cu libertatea de conștiință a unei persoane și a dreptului său de a-și manifesta religia sau convingerile. În 2006, Comisia a refuzat în mod explicit să aplice art. 8 din PIDCP în două cauze îndreptate împotriva Coreei de Sud de către persoane care au refuzat serviciul militar din motive de conștiință, și le-a examinat capetele de cerere din unghiul art. 18 din PIDCP, pentru a concluziona încălcarea

acestei dispoziții din cauza condamnării reclamanților cu motivul că au refuzat să se înroleze în armată din motive de conștiință (supra, pct. 59-64).

106. În ceea ce privește Europa, trebuie menționată proclamarea în 2000 a Cartei Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, intrată în vigoare în 2009. Art. 10 din Cartă reluând aproape cuvânt cu cuvânt la primul punct conținutul art. 9 § 1 din convenție, al doilea punct prevede în mod expres faptul că „Dreptul la obiecție pe motive de conștiință este recunoscut în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestui drept” (supra, pct. 57). O adăugare la fel de clară nu poate fi decât intenționată (a se vedea, *mutatis mutandis*, *Christine Goodwin*, citată anterior, pct. 100, și *Scoppola*, citată anterior, pct. 105) și reflectă recunoașterea unanimă a dreptului la obiecție pe motive de conștiință de către statele membre ale Uniunii Europene, precum și importanța acordată acestui drept în societatea europeană modernă.

107. În sânul Consiliului Europei, atât Adunarea Parlamentară cât și Comitetul de Miniștri au invitat în repetate rânduri statele membre care nu au făcut-o încă să recunoască dreptul la obiecție pe motive de conștiință (supra, pct. 51-55). Mai mult, recunoașterea dreptului la obiecție pe motive de conștiință a devenit o condiție prealabilă aderării unor noi membri în organizație (a se vedea, de exemplu, supra, pct. 50). În 2011, după ce și-a reiterat apelurile precedente, Adunarea Parlamentară a declarat în mod expres că dreptul la obiecție pe motive de conștiință era o componentă fundamentală a dreptului la libertatea de gândire, de conștiință și de religie garantat de convenție (supra, pct. 52). În 2010, Comitetul de Miniștri, întemeindu-se pe evoluția jurisprudenței Comisiei pentru Drepturile Omului a Organizației Națiunilor Unite și pe dispozițiile Cartei Drepturilor Fundamentale ale Uniunii Europene, a confirmat de asemenea această interpretare a noțiunii de libertate de conștiință și de religie consacrată la art. 9 din convenție, și a recomandat statelor membre să garanteze celor în cauză dreptul de a beneficia de statutul de persoană care refuză serviciul militar pe motive de conștiință (supra, pct. 55).

108. Curtea concluzionează așadar că, de la adoptarea de către Comisie a deciziei *Grandrath împotriva Republicii Federale Germania* și a deciziilor ulterioare care se inspirau din aceasta, dreptul intern al mării majorități a statelor membre ale Consiliului Europei și instrumentele internaționale relevante au evoluat, astfel încât exista deja la vremea faptelor un consens cvasi-general privind această problemă în Europa și în afara ei. Având în vedere această evoluție, nu putem spune că nu se putea prevedea ca modul în care art. 9 fusese interpretat până atunci să fie modificat în privința evenimentelor survenite în perioada 2002 – 2003, mai ales că Armenia era ea însăși și parte la PIDCP și se angajase la momentul aderării la Consiliul Europei să introducă o lege de recunoaștere a dreptului la obiecție pe motive de conștiință.

109. Prin urmare, având în vedere cere menționate anterior și conform teoriei „instrumentului viu”, Curtea consideră că nu se poate confirma jurisprudența stabilită de Comisie și că nu trebuie interpretat art. 9 în lumina art. 4 § 3 lit. b). Prin urmare, Curtea examinează capătul de cerere al reclamantului doar din perspectiva art. 9 din convenție.

110. În această privință, Curtea arată că art. 9 nu menționează în mod expres dreptul la obiecție pe motive de conștiință. Aceasta consideră totuși că refuzul serviciului militar, atunci când este motivat de un conflict grav și insurmontabil între obligația de a servi în armată și conștiința unei persoane sau convingerile sale sincere și profunde, de natură religioasă sau de altă natură, constituie o convingere ce atinge un grad suficient de forță, de seriozitate, de coerență și de importanță pentru a antrena aplicarea garanțiilor art. 9 (a se vedea, *mutatis mutandis*, *Campbell și Cosans împotriva Regatului Unit*, 25 februarie 1982, pct. 36, seria A nr. 48, și, *a contrario*, *Pretty împotriva Regatului Unit*, nr. 2346/02, pct. 82, CEDO 2002-III). Cât despre problema de a ști dacă și în ce măsură obiecția la serviciul militar reiese din această dispoziție, aceasta trebuie soluționată în funcție de circumstanțele proprii fiecărei cauze.

111. Reclamantul în speță face parte din martorii lui Iehova, grup religios ale cărui credințe includ convingerea că trebuie să se opună serviciului militar, indiferent de necesitatea portului de arme. În consecință, Curtea nu are nici un motiv să se îndoiască de faptul că obiecția reclamantului la serviciul militar a fost motivată de convingeri religioase sincere ce intrau în conflict, în mod grav și insurmontabil, cu obligația sa de a efectua serviciul militar. De aceea, contrar celor susținute de Guvern (supra, pct. 81), trebuie făcută distincția între situația reclamantului și cea a unei persoane care s-ar afla în fața unei obligații neavând nicio incidență pe planul conștiinței, ca și obligația generală de plată a impozitelor (*C. împotriva Regatului Unit*, nr. 10358/83, decizia Comisiei din 15 decembrie 1983, DR 37, p. 148). Prin urmare, art. 9 este aplicabil în speță.

2. Respectarea art. 9

a) Existența unei ingerințe

112. Curtea vede în faptul că reclamantul nu a răspuns convocării la serviciul militar o manifestare a convingerilor sale religioase. Condamnarea celui în cauză pentru că s-a sustras obligațiilor militare se analizează așadar într-o ingerință în exercitarea de către acesta a libertății sale de a-și manifesta religia, astfel cum este garantată la art. 9 § 1. O asemenea ingerință încalcă art. 9 dacă nu este „prevăzută de lege”, îndreptată către unul sau mai multe scopuri legitime în privința § 2 și „necesară într-o societate democratică” [a se vedea, printre altele, *Buscarini și alții împotriva Saint-Marin* (MC), nr. 24645/94, pct. 34, CEDO 1999-I].

b) Justificarea ingerinței

i. Prevăzută de lege

113. Curtea reamintește că, potrivit jurisprudenței sale constante, formularea „prevăzută de lege” urmărește mai întâi ca măsura incriminată să aibă un temei în dreptul intern, însă are legătură și cu calitatea legii în cauză: acești termeni impun accesibilitatea acesteia pentru persoanele în cauză și o formulare destul de precisă pentru a le permite - recurând, la nevoie, la o bună consiliere - să prevadă, la un nivel rezonabil în circumstanțele cauzei, consecințele ce ar putea decurge dintr-o anumită acțiune și să-și reglementeze conduita [a se vedea, printre altele, *Gorzelik și alții împotriva Poloniei* (MC), nr. 44158/98, pct. 64, CEDO 2004-I].

114. Curtea observă că reclamantul a fost condamnat în temeiul art. 75 C. pen., astfel cum era în vigoare la momentul faptelor, care sancționa sustragerea de la recrutare. Aceasta constată de asemenea că, la momentul condamnării celui în cauză, nu exista o lege privind serviciul alternativ și că toți cetățenii de sex masculin cu vârsta cuprinsă între 18 și 27 ani, cu excepția celor considerați inapți din punct de vedere fizic, erau obligați să efectueze serviciul militar în temeiul Constituției armene și al legii cu privire la obligațiile militare. Curtea consideră că aceste dispoziții care, fără îndoială, erau accesibile, erau redactate în termeni suficient de clari.

115. Desigur, se pare că există un decalaj între dispozițiile de drept intern citate anterior și angajamentul luat de autoritățile armene la aderarea la Consiliul Europei, de a adopta o lege care să stabilească un serviciu alternativ în trei ani de la aderare și, în acest interval, să amnistieze toate persoanele care refuză serviciul militar din motive de conștiință condamnate la pedepse cu închisoarea și de a le permite efectuarea unui serviciu civil alternativ o dată legea intrată în vigoare (supra, pct. 50). Totuși, Curtea consideră că nu este necesar să se rezolve contradicția aparentă între dreptul intern și angajamentul internațional al Armeniei. Curtea nu mai consideră necesar, în circumstanțele cauzei, să hotărască cu privire la pretinsa nerespectare a dispozițiilor PIDCP de către autorități (supra, pct. 59).

116. Prin urmare, în scopul acestei cauze și având în vedere concluziile sale cu privire la necesitatea ingerinței (infra, pct. 124 - 128), Curtea preferă să nu se pronunțe cu privire la problema de a ști dacă ingerința era prevăzută de lege.

ii. Scop legitim

117. Guvernul invocă necesitatea de a apăra ordinea publică și, implicit, drepturile altora. Curtea consideră totuși acest argument puțin convingător în circumstanțele speței, având în vedere în special faptul că la vremea la care reclamantul a fost condamnat, autoritățile armene se angajaseră deja să instituie un serviciu civil alternativ și, implicit, să se abțină de la pronunțarea unor noi condamnări împotriva celor care refuză serviciul militar din motive de conștiință (infra, pct. 127). Așadar, ea consideră că nu se cuvine să se soluționeze problema de a ști dacă scopurile avansate de Guvern sunt legitime în temeiul art. 9 § 2 deoarece, chiar presupunând că sunt, ingerința respectivă era în orice caz incompatibilă cu această dispoziție pentru motivele expuse ulterior.

iii. Necesară într-o societate democratică

118. Curtea reamintește că, astfel cum o este apărută la art. 9, libertatea de gândire, de conștiință și de religie reprezintă unul din fundamentele unei „societăți democratice” în sensul convenției. Această libertate este, în dimensiunea sa religioasă, printre elementele cele mai esențiale ale identității credincioșilor și ale concepției lor despre viață, dar este și un bun prețios pentru atei, agnostici, sceptici sau indiferenți. Există pluralism – câștigat scump de-a lungul secolelor – consubstanțial cu o asemenea societate. Această libertate presupune, printre altele, cea de aderare sau nu la o religie și cea de a o practica sau nu [*Kokkinakis împotriva Greciei*, 25 mai 1993, pct. 31, seria A nr. 260-A, *Buscarini și alții*, citată anterior, pct. 34, și *Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), nr. 44774/98, pct. 104, CEDO 2005-XI].

119. Dacă libertatea de religie vine mai întâi din interior, ea implică și libertatea de a-și manifesta religia individual și în privat, sau în mod colectiv, în public și în cercul celor cu care împărtășește aceeași credință. Art. 9 enumeră diverse forme pe care le poate lua manifestarea unei religii sau convingeri, și anume cultul, învățământul, practicile și îndeplinirea ritualurilor [*Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* (MC), nr. 30985/96, pct. 60, CEDO 2000-XI, și *Mitropolia Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, nr. 45701/99, pct. 114, CEDO 2001-XII].

120. Curtea a subliniat deseori rolul fundamental pe care îl joacă statul în calitate de organizator neutru și imparțial al exercitării diverselor religii și credințe și a precizat că acest rol favorizează ordinea publică, armonia religioasă și toleranța într-o societate democratică. Obligația de neutralitate și imparțialitate a statului este incompatibilă cu o oarecare putere de apreciere din partea statului în privința legitimității credințelor religioase sau a modalităților de exprimare a acestora [*Manoussakis și alții împotriva Greciei*, 26 septembrie 1996, pct. 47, *Culegere* 1996-IV, și *Hassan și Tchaouch*, citată anterior, pct. 78).

121. În conformitate cu jurisprudența sa constantă, Curtea recunoaște statelor părți la convenție o anumită marjă de apreciere pentru a judeca existența și întinderea necesității unei ingerințe. Această marjă de apreciere merge cu un control european atât asupra legii și cât și asupra deciziilor care o pun în aplicare. Curtea are sarcina să constate dacă măsurile luate la nivel național se justifică în principiul lor și sunt proporționale [*Manoussakis și alții*, citată anterior, pct. 44, *Mitropolia Basarabiei și alții*, citată anterior, pct. 119, și *Leyla Şahin*, citată anterior, pct. 110].

122. Pentru delimitarea volumului marjei de apreciere în speță, Curtea trebuie să țină seama de miză, și anume necesitatea de a menține un adevărat pluralism religios, vital pentru supraviețuirea unei societăți democratice (*Manoussakis și alții*, citată anterior, pct. 44, și *Mitropolia Basarabiei și alții*, citată anterior, pct. 119). De asemenea, Curtea poate, dacă este cazul, să ia în considerare consensul și valorile comune care se degajă din practica statelor părți la convenție [a se vedea, *mutatis mutandis*, *X, Y și Z împotriva Regatului Unit*, 22 aprilie

1997, pct. 44, *Culegere 1997-II*, și *Dickson împotriva Regatului Unit (MC)*, nr. 44362/04, pct. 78, CEDO 2007-XIII].

123. Curtea a indicat deja anterior cvasitotalitatea statelor membre ale Consiliului Europei care au cunoscut sau cunoșteau un serviciu militar obligatoriu și au introdus forme de serviciu alternativ pentru a oferi o soluție în caz de conflict între conștiința individuală și obligațiile militare. Prin urmare, un stat care nu a luat încă măsura în acest sens nu prevede decât o marjă de apreciere limitată și trebuie să prezinte motive convingătoare și imperioase pentru justificarea ingerinței, oricare ar fi ea. În special, trebuie dovedit că ingerința răspunde unei „nevoi sociale imperioase” (*Manoussakis și alții*, citată, pct. 44, *Serif împotriva Greciei*, nr. 38178/97, pct. 49, CEDO 1999-IX, *Mitropolia Basarabiei și alții*, citată anterior, pct. 119, *Agga împotriva Greciei (nr. 2)*, nr. 50776/99 și 52912/99, pct. 56, 17 octombrie 2002, și *Branche de Moscou de l'Armée du salut împotriva Rusiei*, nr. 72881/01, pct. 62, CEDO. 2006-XI).

124. Curtea nu poate neglija faptul că, în speță, reclamantul, martor al lui Iehova, a cerut să fie scutit de serviciul militar nu din interes personal sau din comoditate personală, ci din cauza convingerilor sale religioase sincere. Dat fiind faptul că nu exista la vremea aceea un serviciu civil alternativ în Armenia, cel în cauză nu avea altă posibilitate decât să refuze să se înroleze în armată dacă voia să rămână fidel convingerilor sale, expunându-se astfel la sancțiuni penale. Astfel, sistemul în vigoare la momentul faptelor impunea cetățenilor o obligație ce putea duce la grave consecințe pentru cei ce refuză serviciul militar din motive de conștiință; nu autoriza nicio scutire din motive de conștiință și sancționa penal persoanele care, asemenea reclamantului, refuzau efectuarea serviciului militar. Curtea consideră că un astfel de sistem nu realiza un just echilibru între interesul societății în ansamblu și cel al reclamantului. De aceea consideră că pedeapsa aplicată reclamantului, în vreme ce nimic nu era prevăzut pentru a se ține seama de cerințele conștiinței sale și de convingerile sale, nu poate fi considerată o măsură necesară într-o societate democratică, asta cu atât mai puțin cu cât existau soluții alternative viabile și efective adecvate pentru menajarea intereselor concurente, astfel cum demonstrează practicile urmate în imensa majoritate a statelor europene.

125. Curtea recunoaște că orice sistem de serviciu militar obligatoriu impune cetățenilor o povară grea. Aceasta poate fi acceptată dacă este împărțită în mod echitabil între toți și dacă orice scutire de la obligația de efectuare a serviciului se bazează pe motive solide și convingătoare (*Autio*, dec. citată anterior). Curtea a concluzionat anterior că reclamantul avea motive solide și convingătoare care să-i justifice scutirea de la serviciul militar (supra, pct. 111). Aceasta ia act de faptul că, în plus, cel în cauză nu a refuzat niciodată să-și îndeplinească obligațiile civice în general. Dimpotrivă, a cerut în mod explicit autorităților să-i acorde posibilitatea de efectuare a unui serviciu civil alternativ. Era așadar dispus, din motive convingătoare, să împartă pe picior de egalitate cu compatrioții săi care-și îndeplineau serviciul militar obligatoriu povara grea ce apăsa asupra cetățenilor. Posibilitatea de efectuare a unui serviciu alternativ nu a fost prevăzută, a trebuit să ispășească în schimb o pedeapsă cu închisoarea.

126. Curtea reamintește de asemenea că pluralismul, toleranța și sinceritatea caracterizează o „societate democratică”. Deși uneori trebuie să subordoneze interesele indivizilor celor ale unui grup, democrația nu se reduce la supremația constantă a opiniei unei majorități, ci dispune un echilibru care asigură indivizilor minoritari un tratament just și care evită orice abuz a unei poziții dominante (*Leyla Şahin*, citată anterior, pct. 108). Astfel, o situație în care statul respectă convingerile unui grup religios minoritar, cum este cel căruia îi aparține reclamantul, oferind membrilor săi posibilitatea de a servi societatea conform exigențelor conștiinței lor, departe de a crea inegalități nedrepte sau o discriminare după cum susține Guvernul, poate mai degrabă să asigure pluralismul în coeziune și stabilitate și să promoveze armonia religioasă și toleranța în sânul societății.

127. În fine, Curtea observă că reclamantul a fost trimis în judecată și condamnat în perioada în care autoritățile armene s-au angajat deja oficial, la aderarea lor la Consiliul Europei, să instituie un serviciu alternativ într-un anumit termen (supra, pct. 50). Mai mult, chiar dacă angajamentul de a nu condamna pe cei care refuză serviciul militar din motive de conștiință acest termen nu este enunțat în mod expres în Avizul nr. 221 al Adunării parlamentare, putem considera că decurge implicit din următoarea frază a acestui aviz: „(...) între timp, se amnistiază cei care refuză serviciul militar pe motive de conștiință care ispășesc în prezent pedepse cu închisoarea (...) autorizându-i (odată intrată în vigoare legea cu privire la serviciul alternativ) să facă (...) un serviciu civil alternativ”. Un asemenea angajament al autorităților armene reflectă o recunoaștere din partea lor a faptului că libertatea de conștiință se poate exprima prin intermediul unui refuz al serviciului militar și că este necesar să se rezolve problema prin aplicarea unor măsuri alternative în loc să sancționeze penal pe cei care refuză serviciul militar din motive de conștiință. Prin urmare, condamnarea reclamantului pentru că a formulat o obiecție pe motive de conștiință era direct în conflict cu politica oficială de reformă și de amendamente legislative pe care Armenia o ducea la momentul faptelor, conform angajamentelor sale internaționale, și nu ar fi considerată, în aceste condiții, motivată de o nevoie socială imperioasă. Acest lucru este valabil mai ales dacă luăm în considerare faptul că legea cu privire la serviciul alternativ a fost adoptată la mai puțin de un an de la condamnarea definitivă a reclamantului. Circumstanța că acesta a fost ulterior eliberat condiționat nu schimbă cu nimic situația. Adoptarea noii legi nu a mai avut nicio incidență asupra cauzei persoanei respective.

128. Pentru toate motivele menționate anterior, Curtea consideră că respectiva condamnare a reclamantului se analizează într-o ingerință care nu era necesară într-o societate democratică, în sensul art. 9 din convenție. Ca urmare, a avut loc o încălcare a acesteia dispoziții.

II. Cu privire la aplicarea art. 41 din convenție

129. Art. 41 din convenție prevede:

„Dacă Curtea declară că a avut loc o încălcare a convenției sau a protocoalelor sale și dacă dreptul intern al înaltei părți contractante nu permite decât o înlăturare incompletă a consecințelor acestei încălcări, Curtea acordă părții vătămate, dacă este cazul, o reparație echitabilă.”

A. Prejudiciu

130. Reclamantul solicită 10.000 de euro (EUR) cu titlu de prejudiciu moral.

131. Guvernul consideră că această sumă este excesivă. Guvernul consideră, în plus, că reclamantul nu a dovedit că ar fi suferit cu adevărat un prejudiciu moral. În orice caz, o constatare a încălcării ar constitui în opinia lui o reparație echitabilă suficientă.

132. Curtea consideră că reclamantul a suferit în mod incontestabil un prejudiciu moral din cauza condamnării și detenției sale pentru că a refuzat să se înroleze în armată din motive de conștiință. Pronunțându-se în echitate, aceasta acordă reclamantului 10.000 EUR cu acest titlu.

B. Cheltuieli de judecată

133. Reclamantul solicită în total 17 500 EUR cu titlul de cheltuieli de judecată; această sumă reprezintă cheltuieli de judecată aferente diferitelor proceduri, și anume 3 000 EUR pentru procedura internă, 11 500 EUR pentru procedura în fața camerei și 3 000 EUR pentru procedura în fața Marii Camere, inclusiv cheltuielile privind participarea la audiere. Reclamantul prezintă facturile a trei avocați, unul armen și doi nearmeni, unde sunt trecute

sumele forfetare ce trebuie plătite pentru fiecare parte a muncii efectuate până la adoptarea unei decizii definitive în speță.

134. Guvernul susține că reclamantul că reclamantul poate doar cere rambursarea cheltuielilor prevăzute la art. 9, dat fiind faptul că aceste capete de plângere prezentate din unghiul altor articole din convenție au fost declarate ca fiind inadmisibile. Oricum, solicitarea cheltuielilor de judecată nu ar fi justificată în mod corespunzător de documente, iar cel în cauză nu ar fi dovedit efectuarea reală a acestor cheltuieli. Facturile prezentate de reclamant nu ar putea fi considerate nicio probă a plății, niciun acord între el și avocații săi în vederea unei plăți la o dată ulterioară. De asemenea, ar fi inacceptabil să se ceară rambursarea cheltuielilor ce urmează a se efectua, precum cele pentru ședința de judecată. În rest, onorariile pentru avocat ar fi exagerate, exorbitante și nerezonabile, iar reclamantul ar fi folosit un număr prea mare de avocați, ceea ce ar fi dus la o anumită duplicare a eforturilor. În fine, cei doi avocați străini ar locui în Canada și nu ar îndeplini așadar condițiile necesare pentru reprezentarea reclamantului.

135. Curtea reamintește că respectivele cheltuieli de judecată nu sunt recuperabile decât în măsura în care acestea se raportează la încălcarea constatată [*Beyeler împotriva Italiei* (satisfacție echitabilă) (MC), nr. 33202/96, pct. 27, 28 mai 2002]. În speță, cererea adresată inițial de partea interesată Curții cuprindea numeroase capete de cerere întemeiate pe art. 5 § 1, art. 5 § 3 și art. 5 § 5, pe art. 6 și art. 14 din convenție, care au fost declarate toate inadmisibile. De aceea Curtea nu poate admite cererea în întregime și trebuie să aplice o reducere. Contrar Guvernului, totuși, Curtea nu consideră că aceste capete de cerere ale reclamantului nu sunt documentate în mod corespunzător sau că onorariile sunt exagerate sau nerezonabile. Curtea nu mai este de acord cu argumentul invocat de către Guvern cu privire la cei doi avocați străini, deoarece aceștia au fost ambii autorizați să reprezinte reclamantul în fața Curții. Făcând propria apreciere pe baza unor informații de care dispune, Curtea acordă reclamantului 10 000 EUR cu titlul de cheltuieli de judecată.

C. Dobânzi moratorii

136. Curtea consideră necesar ca rata dobânzilor moratorii să se întemeieze pe rata dobânzii facilității de împrumut marginal practică de Banca Centrală Europeană, majorată cu trei puncte procentuale.

Pentru aceste motive, Curtea

1. *Hotărăște*, cu șaisprezece voturi la unu, că a fost încălcat art. 9 din convenție;
2. *Hotărăște*, cu șaisprezece voturi la unu,
 - a) că statul pârât trebuie să plătească reclamantului, în termen de trei luni, următoarele sume, care trebuie convertite în drami armeni la rata aplicabilă la data plății:
 - i. 10 000 EUR (zece mii euro), plus orice sumă care ar putea fi datorată cu titlu de impozit, cu titlu de prejudiciu moral;
 - ii) 10.000 EUR (zece mii de euro), plus orice sumă ce poate fi datorată cu titlu de impozit, pentru cheltuielile de judecată;
 - b) că, de la expirarea termenului menționat și până la efectuarea plății, aceste sume trebuie majorate cu o dobândă simplă, la o rată egală cu rata dobânzii facilității de împrumut marginal practică de Banca Centrală Europeană, aplicabilă pe parcursul acestei perioade și majorată cu trei puncte procentuale;

3. *Respinge*, în unanimitate, cererea de acordare a unei reparații echitabile pentru celelalte capete de cerere.

Redactată în limbile franceză și engleză și pronunțată în ședință publică la Palatul Drepturilor Omului de la Strasbourg, la 07 iulie 2011.

Vincent Berger
Jurist

Jean-Paul Costa
Președinte

În conformitate cu art. 45 § 2 din convenție și cu art.74 § 2 din regulament, opinia separată a judecătoarei Gyulumyan este anexată la prezenta hotărâre.

J.-P.C.
V.B.

OPINIA SEPARATĂ A JUDECĂTOAREI GYULUMYAN

(Traducere)

Îmi pare rău că nu pot fi de acord cu opinia majorității Marii Camere conform căreia în speță este încălcat art. 9 din convenție.

1. Reclamantul în prezenta cauză a fost condamnat pentru că a refuzat, din motive de conștiință, să-și îndeplinească serviciul militar. Nu exista, de fapt, la vremea aceea în Armenia nicio lege care să prevadă posibilitatea pentru cei care refuză serviciul militar din motive de conștiință să efectueze un serviciu civil alternativ. Cel în cauză a fost condamnat la **doi ani și jumătate** închisoare și a **fost eliberat condiționat** la 22 iulie 2003, după ce a executat **zece luni și jumătate** din pedeapsa sa. O lege cu privire la serviciul alternativ a fost în cele din urmă adoptată la 17 decembrie 2003; aceasta a intrat în vigoare la 1 iulie 2004.

2. Pentru a-mi exprima opinia, nu trebuie să subliniez importanța pe care o acord libertății de gândire, de conștiință și de religie și dreptului la obiecție pe motive de conștiință, dar, într-adevăr, acesta din urmă nu este consacrat în mod explicit de convenție.

Convenția și protocoalele sale nu garantează un drept la obiecție pe motive de conștiință ca atare. Art. 9 din convenție nu conferă celor care refuză pe motive de conștiință un drept de a fi scutit de serviciul militar sau de serviciul civil alternativ. Mai mult, nu împiedică un stat să impună sancțiuni celor care refuză efectuarea unui asemenea serviciu.

Curtea a reamintit în repetate rânduri că art. 9 nu apără orice act motivat sau inspirat de o religie sau o convingere [a se vedea, printre multe altele, *Kalaç împotriva Turciei*, 1 iulie 1997, pct. 27, *Culegere de hotărâri și decizii* 1997-IV, *Arrowsmith împotriva Regatului Unit*, nr. 7050/75, raportul Comisiei din 12 octombrie 1978, Decizii și rapoarte (DR) 19, p. 5, *C. împotriva Regatului Unit*, nr. 10358/83, decizia Comisiei din 15 decembrie 1983, DR 37, p. 142, *Tepeli și alții împotriva Turciei* (dec.), nr. 31876/96, 11 septembrie 2001, și *Leyla Şahin împotriva Turciei* (MC), nr. 44774/98, pct. 105, CEDO 2005-XI].

În Recomandările sale 1518(2001) și 1742(2006), Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a recomandat Comitetului de Miniștri **să includă dreptul la obiecție pe motive de conștiință în convenție printr-un protocol adițional**, dar această propunere nu a fost acceptată de Comitetul de Miniștri. Ca și Adunarea Parlamentară, Parlamentul European a considerat că dreptul la obiecție pe motive de conștiință era inerent noțiunii de libertate de gândire, de conștiință și de religie, și l-a invitat să **introducă** acest drept în convenție.

Cred că rolul Curții noastre este de apărare a drepturilor omului deja consacrate de convenție și nu de creare a altora noi. Putem susține că abordarea evolutivă a convenției permite Curții să lărgască domeniul de aplicare a drepturilor apărute. Consider că totuși Curtea nu este legitimă să acționeze astfel încât convenția însăși să lase recunoașterea drepturilor speciale la aprecierea discreționară a părților contractante.

Art. 4 § 3 lit. b) „lăsa clar părților contractante alegerea de a recunoaște sau nu dreptul la obiecție pe motive de conștiință” (a se vedea *Bayatyan împotriva Armeniei*, nr. 23459/03, pct. 63, 27 octombrie 2009). Această dispoziție exclude din definiția muncii forțate „orice serviciu cu caracter militar sau, în cazul celor care refuză să satisfacă serviciul militar din motive de conștiință, în țările în care acest lucru este recunoscut ca legitim, un alt serviciu în locul serviciului militar obligatoriu.”

3. Sunt în total dezacord cu concluzia majorității conform căreia art. 9 nu mai trebuie citit în coroborare cu art. 4 § 3 lit. b). Lectura pe care hotărârea o propune acestui articol este împotriva abordării tradiționale a Curții conform căreia convenția trebuie, de asemenea, citită ca un întreg și interpretată astfel încât să-și promoveze coerența internă și armonia între diversele sale dispoziții [a se vedea *Klass și alții împotriva Germaniei*, 6 septembrie 1978, pct. 68, seria A nr. 28, și, de asemenea, *Maaouia împotriva Franței* (MC), nr. 39652/98,

pct. 36, CEDO 2000-X, *Kudla împotriva Poloniei* (MC), nr. 30210/96, pct. 152, CEDO 2000-XI, și *Stec și alții împotriva Regatului Unit* (dec.) (MC), nr. 65731/01 și 65900/01, pct. 48, CEDO 2005-X].

4. Abia în Recomandările sale mai recente (2010) Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei a considerat, în lumina progreselor intervenite pe plan internațional, că dreptul la obiecție pe motive de conștiință era parte integrală din libertatea de gândire, de conștiință și de religie consacrată de art. 9 din convenție.

Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, adoptată în decembrie 2000 și care recunoaște dreptul la obiecție pe motive de conștiință cu titlul de drept la libertatea de gândire, de conștiință și de religie, a intrat în vigoare în decembrie 2009.

Abia în 2006 Comisia pentru Drepturile Omului a Organizației Națiunilor Unite a refuzat explicit aplicarea art. 8 din Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice (PIDCP) în două cauze îndreptate împotriva Coreei de Sud care îi priveau pe cei care refuză serviciul militar din motive de conștiință, examinându-le capetele de cerere numai din unghiul art. 18 din PIDCP și concluzionând încălcarea acestei dispoziții din cauza condamnării reclamanților pentru că au refuzat să satisfacă serviciul militar din motive de conștiință.

De asemenea, țin să subliniez că în vremea în care reclamantul a fost condamnat pentru că a refuzat să servească în forțele armate din cauza convingerilor sale religioase, exista o jurisprudență explicită în temeiul căreia convenția și protocoalele sale nu garantau un drept la obiecție pe motive de conștiință ca atare. Autorităților naționale nu li s-ar reproșa nici că au urmat jurisprudența existentă la vremea aceea, nici că nu au pus în aplicare o abordare care să reflecte numai progresele intervenite ulterior.

5. În ceea ce privește angajamentul de stabilire a unui serviciu alternativ pentru cei care refuză serviciul militar din motive de conștiință luat de Armenia în 2000, la momentul aderării la Consiliul Europei, nu putem considera că avea caracter obligatoriu la acea vreme. Armenia s-a angajat să recunoască dreptul respectiv și să grațieze pe toți cei care au refuzat serviciul militar din motive de conștiință și au fost condamnați, nu imediat, dar în tei ani de la aderarea la Consiliul Europei. Armenia și-a îndeplinit angajamentele în cei trei ani de la aderare, așa cum a promis. În perioada respectivă, într-adevăr, a fost adoptată legea privind serviciul alternativ, treizeci și opt de persoane care au refuzat serviciul militar din motive de conștiință au fost grațiate, iar reclamantul a beneficiat și el de o eliberare condiționată. Este clar, în consecință, că această hotărâre nu era necesară pentru asigurarea respectării de către Armenia a angajamentelor sale.

6. Dacă art. 9 nu este aplicabil, în mod clar nu se poate să fi fost încălcat. Acesta este motivul pentru care am votat împotriva constatării unei încălcări. Mă îndoiesc că prin constatarea unei încălcări a art. 9 din convenție s-a făcut dreptate reclamantului la nivel individual. Ne putem întreba, așadar, dacă putem lua în considerare faptul că persoana interesată era o victimă la momentul la care s-a adresat Curții. Dacă a fost privat de libertate, nu s-a plâns niciodată de această privare de libertate ca atare, concentrându-și nemulțumirile pe lipsa oricărei posibilități a celor care refuză serviciul militar din motive de conștiință de a efectua un serviciu alternativ. Chiar în ziua în care a depus cererea, reclamantul a beneficiat de eliberare condiționată, iar șase luni mai târziu a fost adoptată legea privind serviciul alternativ.

În mai multe cauze [a se vedea *Syssoyeva și alții împotriva Letoniei* (MC), nr. 60654/00, CEDO 2007-II, *Chevanova împotriva Letoniei* (radiere) (MC), nr. 58822/00, 7 decembrie 2007, și *El Majjaoui și Stichting Toubas Moskee împotriva Țărilor de Jos* (radiere) (MC), nr. 25525/03, 20 decembrie 2007), Curtea a apreciat că problema care era la baza plângerilor reclamanților putea fi considerată de acum înainte „soluționată” în sensul art. 37 § 1 lit. b) din convenție și a șters astfel cererile de pe rol. În cauzele respective, Curtea a considerat:

„convenția nu a prevăzut pentru statele contractante un mod determinat de a asigura în dreptul lor intern aplicarea efectivă a convenției. Alegerea celor mai adecvate moduri pentru a ajunge acolo incumbă în principiu autorităților naționale, care sunt în contact permanent cu forțele țărilor lor și sunt mai în măsură să evalueze posibilitățile și resursele pe care le oferă acele ordine juridice interne [*Sindicatul suedez al conducătorilor de locomotive împotriva Suedia*, 6 februarie 1976, pct. 50, seria A nr. 20, *Chapman împotriva Regatului Unit* (MC), nr. 27238/95, pct. 91, CEDO 2001-I, și *Syssoyeva și alții*, citată anterior, pct. 90)”.

8. În fine, mă disociez de majoritatea Curții cu privire la problema reparației echitabile în sensul art. 41 din convenție. Consider într-adevăr că sumele alocate reclamantului pentru prejudiciu moral și cheltuieli de judecată sunt excesive.

Mai întâi, nu este just faptul că, așa cum a făcut-o în speță, Curtea condamnă Guvernul pârât să plătească reclamantul atunci când se îndepărtează de la jurisprudența existentă.

În al doilea rând, nu există nicio îndoială în faptul că astfel coerența jurisprudenței Curții în materie de reparație echitabilă se dovedește a fi de o importanță deosebită pentru guverne, în special din punctul de vedere al previzibilității. Curtea a soluționat de curând un caz identic celui din speță în cauza *Ülke împotriva Turciei* (nr. 39437/98, 24 ianuarie 2006), în care reclamantul cerea reparație pentru anxietatea resimțită de el din cauza a nouă proceduri penale pentru dezertare care au fost intentate împotriva lui și care s-au soldat toate cu condamnări la pedepse cu închisoare și cu riscul la care era în orice moment expus pentru că a fost din nou arestat ca dezertor. Or, suma alocată reclamantului în speță pentru prejudiciu moral este identică cu cea acordată reclamantului în cauza *Ülke*.

În fine, Curtea are de mult timp în practică ajustarea în funcție de numărul de încălcări constatate a sumei ce trebuie acordată cu titlu de cheltuieli de judecată. În speță, cererea inițial făcută de reclamant cuprindea numeroase alte capete de cerere întemeiate pe art. 5 § 1, art. 5 § 3 și art. 5 § 5, art. 6 și art. 14 din convenție, care au fost toate declarate inadmisibile. Curtea nu a luat în considerare în mod corespunzător faptul că unul din aceste capete de cerere a fost declarat admisibil și că o singură încălcare a fost constatată, deși reafirmă la pct. 135 din hotărâre că respectivele cheltuieli de judecată nu sunt recuperabile decât în măsura în care se raportează la încălcarea constatată.